Mészáros Ádám

Tanulás a periférián: a pusztai iskolák térbeli és társadalmi dimenziói a dél-hevesi régió példáján keresztül

Bevezetés

A puszták és tanyák a magyar településszerkezet sajátos alkotóelemei voltak, kialakulásuk számos történelmi előzményre vezethető vissza. A török hódoltság időszakát leginkább az Alföld térsége sínylette meg, a sorozatos háborúk és a pusztítás során számos település elpusztult, a tájegység településszerkezete megritkult. Az elnéptelenedett területeken a 18. századtól kezdve fokozatosan alakultak ki a puszták és tanyák mint a mezőgazdasági árutermelés fontos színterei. Tömegessé azonban csak a 19. század második felétől váltak, létük pedig a trianoni békeszerződést követően vált az ország fejlődésének alappillérévé, amikor az Alföld és vele együtt a mezőgazdaság szerepe felértékelődött.[1] A puszták és tanyák születésével párhuzamosan felmerült az igénye annak, hogy az ott lakó cselédek, mezőgazdasági munkások gyermekeit alapszintű oktatásban részesítsék. A pusztai vagy tanyasi iskolák létesítésének gondolata először az 1791-es országgyűlésen merült fel, majd az 1825–27. évi országgyűlésen is napirendre került. A Diéta 1827. január 10-én Ferenc királyhoz küldött feliratában a következő sorokat olvashatjuk:

> „*Főképp azok oktatásáról kell minél előbb gondoskodni, akik künn, messze a tanyákon, erdőkön, hegyeken sok mérföldnyire szétszórva laknak és kis koruktól kezdve, mintegy az emberi társaságokon kívül, egészen természeti durvaságban nőnek fel, anélkül, hogy valami vallási és erkölcsi nevelésben részesülnének. Ezeket a papok és tanítók* (…) *vasárnaponként gyűjtsék össze és tanítgassák. Esetleg erre a célra vándor papokat és tanítókat kell kijelölni.*"[2]

Az első törvényi szabályozás csak a kiegyezést követően, 1868-ban valósult meg, amikor a népoktatási törvény 47. §-a kimondta, hogy a tanyán lakó tankötelesek oktatásáról azoknak a községeknek kötelessége gondoskodni, ahová a tanyák tartoznak.[3] A tanyák fénykorával párhuzamosan a tanyasi iskolák virágkora is a két világháború közötti időszakra tehető, a Bethlen-kormány olyannyira fontosnak tartotta a tanyasi iskoláztatást, hogy egy külön törvényt alkotott ennek szabályozására, az 1926. évi VII. törvénycikket. A jogszabály legfőbb célja, hogy a mezőgazdasági jellegű települések oktatásügyét előmozdítsa, ennek érdekében az iskolával nem rendelkező pusztákon és tanyákon a kor kívánalmainak megfelelő, modern tanodák építését rendelte el. Az új intézmények létesítésének költségeit a jogszabály értelmében túlnyomórészt a magyar állam vállalta magára, de a hitfelekezeti iskolák építési kiadásaihoz is jelentős mértékben hozzájárult államsegélyek, illetve hitelek formájában.[4]

1 Bray – Kovács 2021. 5–7.

2 Komlóssy 1997. 2.

3 Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. (https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1868.%2520%25C3%25A9vi%2520XXXVIII) [2026.01.24.]

4 Bray – Kovács 2021. 7.

(cc) BY-NC-ND

doi: 10.15170/PAAA.2026.13.01.05

A történeti Heves vármegye déli része – a Hevesi és az egykori Tiszafüredi járás – földrajzi értelemben már az Észak-Alföldhöz tartozott, így a vármegyén belül természetesen itt volt a legszámottevőbb az agrárszektorból élők, illetve a cselédek aránya, és itt feküdtek a legjelentősebb kiterjedésű uradalmi földbirtokok. Ebből kifolyólag a dél-hevesi térségben volt a legmagasabb a puszták, illetve a tanyák száma is.

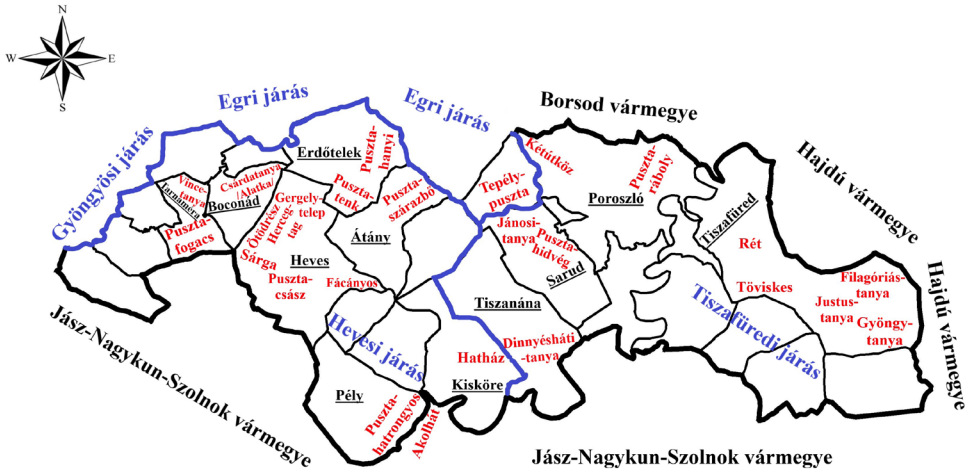

1. kép – Iskolával rendelkező puszták a dél-hevesi térségben[5]

A térképen látható, hogy a térség településeinek jelentős része rendelkezett külterületi iskolával, többségük a Hevesi járás területén helyezkedett el. Jelen hiánypótló tanulmányban a dél-hevesi puszták hajdanvolt iskoláinak evolúciós folyamatát mutatom be, különös tekintettel a pedagógiai tér történeti változásaira.[6] Mindezek nyomán arra keresem a választ, hogy a dél-hevesi tanyasi iskolák létrejöttét és működését milyen térbeli és társadalmi tényezők határozták meg, s ezek miként formálták az intézményhálózat alakulását, valamint a pedagógiai tér történeti változásait.

A „hosszú” 19. századi gyökerek

Új iskolák alapítása és fenntartása

Heves vármegyében az első tanyasi iskolák az észak-hevesi térségben – Óhután, Üveghután és Kőkútpusztán – jöttek létre az 1850-es évek első felében.[7] A vármegye pusztai iskolái közül negyedikként, a dél-hevesi régióban viszont elsőként az Erdőtelekhez tartozó Pusztatenken került sor iskolaalapításra. Ezt a célt a helybeli földbirtokos, a Szerelem

5 A térkép a szerző saját szerkesztése. Az alaptérkép forrása: Demeter et al. 2017.

6 A tanyasi iskolák történetének és helyzetének feldolgozásával mindmáig adós a neveléstörténet-írás. A témában a teljesség igénye nélkül eddig Koncz Sándor a hódmezővásárhelyi, Ács Rajmond a Makó-Bogárzó környéki, Lelkes Pál a szarvasi, Komlóssy Ákos pedig a Szeged környéki tanyasi iskolák kapcsán készített szaktanulmányt. (Koncz 2006; Ács 2017; Lelkes 1991–2019; Komlóssy 1997.)

7 EFL XI. Egyházmegyei Tanfelügyelőség iratai. Értesítvények. Bodony 1850/51. tanév I. félév; 1854/55. tanév I. félév; Sirok 1852/53. tanév I. félév.

család is hathatósan támogatta, ezért oktatási célokra adományozott egy ¾ hold területű telket, az úgynevezett Soós-féle birtokrészt, a rajta álló ispánházzal együtt, hogy az iskolát majd itt építhessék fel. Az Egri Főegyházmegye főpásztora, Bartakovics Béla azonban másképpen döntött, 1865. július 25-én 1300 osztrák értékű forintért[8] megvásárolt egy 3 kataszteri hold 300 négyszögöl területű telket özvegy Hollner Alajosné helybeli földbirtokosnőtől. Az építkezés 1865 augusztusában vette kezdetét, melynek során a főpásztor saját adományából építtette fel az iskolát és a tanítói lakást. A nagyságrendileg 23 méter hosszú, 7 méter széles és 3 méter magas épület 1865 novemberére készült el, összköltsége 1700 osztrák értékű forintot tett ki.[9] Az új épületben lévő 5,3 méter hosszú és 4,5 méter széles tanteremben a tanítás 1866. január 8-án kezdődhetett meg.[10]

A pusztatenki tanoda létrejöttét követő évtizedekben nagyon lassan haladt előre a pusztai iskolák alapításának folyamata a dél-hevesi térségben. Jól jelzi ezt, hogy tizenkét évet kellett várni újabb pusztai tanintézetek megnyitására, ami a Sarudhoz tartozó Pusztahídvégen, valamint a Tiszanánához tartozó Dinnyéshátitanyán[11] valósult meg. E két tanya birtokosa, Schlauch Lőrinc szatmári püspök az 1876/77-es tanév során saját költségén iskolaépületeket emeltetett. A tanítókat 1878 januárjában választották meg, az oktatás is ekkor vehette kezdetét.[12]

2. kép – A pusztahídvégi iskola 1870-es években emelt épülete (a fotó az 1950–1960-as években készült)

8 1865-ben az egy osztrák értékű forint a 2025-ös árfolyamon nagyságrendileg 6200 forintnak feleltethető meg. (https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/) [2026.01.10.]

9 EFL X. Erdőtelek 1048/1865.; 1399/1865.; 4713/1882.; 3687/1885.

10 EFL X. Erdőtelek 503/1891.; 4279/1893.; EFL XI. Egyházmegyei Tanfelügyelőség iratai. Értesítvények. Erdőtelek 1865/66. tanév I. félév.

11 Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Dinnyéshátitanya*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Dinnyéshátpusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Dinnyéshátpusztaként említem.

12 Hevesmegye népnevelési állapota 1878-ban. *Eger*, 1879. július 31. 2.; EFL X. Tiszanána 1063/1878.

A szatmári püspök által létesített két uradalmi iskoláról ezt követően annyi információval rendelkezünk, hogy a tankötelesek nagy száma miatt 1896-ban jelentősen bővítették a pusztahídvégi tanoda osztálytermét.[13] A püspöki uradalom iskolaalapítási tevékenysége a dinnyéshátpusztai és a pusztahídvégi iskolák létrehozása után nem szűnt meg, Meszlényi Gyula püspök saját költségén 1893-ban a Sarudhoz tartozó Jánositanyán, 1902-ben pedig – a királyi tanfelügyelő megkeresése folytán – a Kisköréhez tartozó Hatházon[14] állított fel római katolikus uradalmi népiskolát.[15] A hatházpusztai iskola és tanítói lakás épülete 1902 nyarára készült el, mintegy 12 000 korona[16] költséggel, melyben a tanítás 1903 elején indult meg.[17]

A pusztatenki tanoda és a szatmári püspök iskolái mellett számos más pusztai tanintézet létesült a dél-hevesi régióban, melyek között az uradalmi mellett már megtalálhatók a községi jellegű iskolák is, amelyeknek fenntartása már nem a földbirtokos, hanem a község lakosságának feladatát képezte. Ezeket az intézményeket a népoktatás expanziójának köszönhetően az 1890-es évektől kezdve hívták életre. A Heveshez tartozó, Sárga[18] elnevezésű pusztán 1889-ben Bischitz Dávid helybeli földbirtokos még a korábbiakhoz hasonlóan egy római katolikus jellegű uradalmi népiskolát létesített, 1891 őszén a tiszafüredi közbirtokosság a településhez tartozó Pusztakócson azonban már egy községi jellegű tanyasi iskolát állított fel. Ezzel megszületett az első községi iskola a dél-hevesi tanyavilágban. A pusztakócsi iskolához hasonlóan községi jelleggel létesült 1894-ben az Átányhoz tartozó Pusztaszárazbő[19] népiskolája is. A tanoda felépítésére Puky Miklós szárazbőpusztai földbirtokos már 1891-ben 200 forintot adományozott, ám az építkezés megkezdése évekig húzódott. A szárazbőpusztai intézmény végül 1894-ben épült fel 1571 forint költséggel, majd 1895-ben meg is nyitotta kapuit a tanulók előtt.[20]

Ezzel egyidőben – 1894-ben – a Poroszlóhoz tartozó Pusztarábolyon is községi jellegű népiskolát alapított a puszta haszonbérlője, Graefl Jenő poroszlói földesúr. A tanoda ugyancsak 1895-ben kezdte meg működését, 1897-ben tizenhat mindennapi és hat ismétlő tanköteles látogatta azt. Az intézmény fenntartását – mivel Graefl Jenő haszonbérlete

13 EFL X. Sarud 2635/1896.

14 Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Hatház*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Hatházpusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Hatházpusztaként említem.

15 Jelentés Hevesvármegye népoktatásügyének 1892/93. évi állapotáról. *Hevesmegye Közigazgatási Lapja*, 1893. december 12. 267–268.; Tanügyi közigazgatás. *Hevesmegyei Tanügy*, 1902. április 15. 9.; 1902. május 15. 10.

16 1902-ben egy korona a 2025-ös árfolyamon 2715 forintnak feleltethető meg. (https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/) [2026. január 10.]

17 Tanügyi hírek. Iskolai építkezések. *Hevesmegyei Tanügy*, 1902. szeptember 15. 11.; EFL X. Kisköre 122/1903.

18 Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Sárga*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Sárgapusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Sárgapusztaként említem.

19 Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Pusztaszárazbő*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Szárazbőpusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Szárazbőpusztaként említem.

20 Jelentés Hevesvármegye népoktatásügyének (…) évi állapotáról. *Hevesmegye Közigazgatási Lapja*, 1889. december 12. 286–287.; 1890. december 13. 286.; 1891. december 17. 277–278.; 1892. december 14. 233.; 1894. december 12. 297.; 1895. november 25. 369.

lejárt – az egri főkáptalan 1898. január 1-én saját kezébe vette. Egyúttal át is szervezte azt, jellegét római katolikusnak állapította meg, a tanítói állást pedig ambuláns tanítói állássá változtatta. Ennek a lényege az volt, hogy a pedagógusnak egyszerre kellett gondoskodnia Pusztaráboly és a Borsod vármegyében fekvő Tilajpuszta tankötelesseinek oktatásáról, oly módon, hogy egyik héten az egyik, másik héten a másik puszta iskolájában kellett tartózkodnia.[21]

Hosszú évekig vita tárgyát képezték az Erdőtelekhez tartozó Pusztahanyin alapítandó iskola szervezésének körülményei. Az intézmény létesítésének szükségessége már 1894 decemberében felmerült, ám a politikai község kérelmére az iskolaépítési kötelezettség alól 1896 áprilisában – tekintetbe véve a település anyagi viszonyait – egy évi haladékot adott Heves Vármegye Közigazgatási Bizottsága.[22] A létesítendő intézmény céljára Erdőtelek község 1897. július 22-én Remenyik László földbirtokostól 300 forintért megvásárolt egy 800 négyszögöl területű telket a Pusztahanyin álló kápolna közelében. A vásárolt telken – bár az adásvételt követően Erdőtelek község tulajdonába szállt – a képviselő-testület 1897. augusztus 29-én hozott határozata értelmében csak római katolikus felekezeti iskolát létesíthettek, illetve tarthattak fenn. A létesítendő tanoda katolikus jellegét az 1899. június 5-én tartott ülésén az erdőtelki iskolaszék is kimondta. Az építkezés 1899 őszén vette kezdetét, és a tanítói lakással egy fedél alatt lévő iskolaépület 1900 tavaszára készült el. A 10 méter hosszú és 6,7 méter széles tanteremben az oktatás a tervek szerint 1900 őszén vehette volna kezdetét. A tervet azonban meghiúsította Heves Vármegye Közigazgatási Bizottságának 1900. október 8-án hozott határozata, amelynek értelmében az iskolát – ellentétben a képviselő-testület, az iskolaszék és a törvényhatósági bizottság korábbi határozataival – községi jellegűnek mondta ki. A döntést az erdőtelki plébános 1900. november 14-én Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternél megfellebbezte.[23] A vita végére a miniszter tett pontot azzal, hogy 1901 szeptemberében községi jellegűnek mondta ki a pusztahanyi iskolát, amelyben az oktatás 1902 januárjában vehette kezdetét.[24]

A pusztahanyi iskolával közel egyidőben került sor a Boconádhoz tartozó Alatkán is egy tanyasi iskola alapítására, községi jelleggel. A tanoda létesítését itt is hosszas szervezés előzte meg, az alapítás gondolata már 1894 decemberében felmerült, majd a királyi tanfelügyelő 1896 tavaszán el is rendelte. A határozatot a község anyagi okok miatt több ízben is megfellebbezte, ami miatt az alapítás évekig elhúzódott. Ennek következtében az iskolaépület és tanítói lakás csak 1902 nyarára készülhetett el, az oktatói munka pedig ősszel vehette kezdetét.[25] Az iskolaalapítási hullám ezt követően néhány évig nyugvópontra került. Újabb pusztai tanintézet létesítése csupán 1908-ban történt római katolikus

21 Jelentés Hevesvármegye népoktatásügyének (…) évi állapotáról. *Hevesmegye Közigazgatási Lapja*, 1894. december 12. 297.; 1895. november 25. 369.; Pályázatok. *Néptanítók Lapja,* 1895. január 26. 8.; Köszönetnyilvánítások. *Néptanítók Lapja,* 1895. június 19. 1.; MNL HVL XII.2.a. 123/1898.

22 Jelentés Hevesvármegye népoktatásügyének 1893/94. évi állapotáról. *Hevesmegye Közigazgatási Lapja*, 1894. december 12. 297.; Tanügyi közigazgatás. *Hevesmegyei Tanügy*, 1896. április 15. 5.

23 EFL X. Erdőtelek 3120/1900.; 1145/1901.

24 Tanügyi hírek. Iskolai építkezések. *Hevesmegyei Tanügy*, 1901. szeptember 15. 11.; Tanügyi hírek. Tanítóváltozás. *Hevesmegyei Tanügy*, 1902. január 15. 12.

25 Jelentés Hevesvármegye népoktatásügyének 1893/94. évi állapotáról. *Hevesmegye Közigazgatási Lapja*, 1894. december 12. 297.; Tanügyi közigazgatás. *Hevesmegyei Tanügy*, 1896. március 15. 6.; 1897. szeptember 15. 9.; Tanügyi hírek. Iskolai építkezések. *Hevesmegyei Tanügy*, 1902. szeptember 15. 10.

jelleggel – az iskola pecsétnyomójának tanúsága szerint – az Akolháthoz tartozó Kálmánmajorban.[26] Az intézményt – melyet Szmrecsányi Lajos segédpüspök szerelt fel taneszközökkel – özvegy Návay Kálmánné báró Babarczy Gabriella helybeli földbirtokosnő építtette saját költségén.[27]

3. kép – Az Akolhátpusztai Római Katolikus Elemi Népiskola pecsétjének lenyomata, 1908

A 20. század első évtizedéig létesített tanyasi iskolák tekintetében egyértelmű római katolikus dominancia figyelhető meg. Ez a jelenség egyrészt azzal magyarázható, hogy a századfordulón a térség lakosságának 72%-a a római katolikus, 24%-a a református, 3%-a pedig a zsidó felekezethez tartozott, másrészt a legnagyobb kiterjedésű és lélekszámú uradalmak többsége – Pusztahídvég, Jánositanya, Dinnyéshátpuszta, Hatházpuszta – a szatmári püspök tulajdonát képezte, aki természetesen a római katolikus jellegű iskolaalapítást részesítette előnyben.[29] A református többségű települések – Átány, Poroszló, Tiszafüred, Tiszaigar és Tiszaszőlős – közül csak Átányhoz és Tiszafüredhez tartoztak népesebb puszták, viszont itt a földbirtokosok világi személyek voltak.

A dél-hevesi térségben az első állami jellegű pusztai iskola megalapítása 1913-ban valósult meg, mégpedig a Poroszlóhoz tartozó Kétútközben. A tanteremről és a tanítói lakásról Graefl Andor helybeli földbirtokos gondoskodott.[30]

A Tiszafüredhez tartozó hatalmas kiterjedésű Pusztakócson már régóta problémaként jelentkezett, hogy az 1891-ben felállított vándortanítóság a tankötelesek magas száma miatt nem felelt meg a népoktatási törvény kívánalmainak. Emellett a pusztán iskolaépület sem létezett, a tanítás dohánypajtákban történt. A helyzet orvoslására már 1898-ban

26 Akolhát közigazgatásilag Tiszaroffhoz, így Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéhez, egyházigazgatásilag viszont a Kiskörei Római Katolikus Plébániához és ezáltal Heves vármegyéhez tartozott. Az 1908-ban alapított római katolikus jellegű iskolát (mivel az egyházi fennhatóság alatt működött) a Heves vármegyei pusztai iskolákhoz soroltam. Akolhátot 1954. január 1-én csatolták közigazgatásilag is Heves megyéhez, ekkor Pély község pusztája volt. Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Akolhát*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Akolhátpusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Akolhátpusztaként említem.

27 EFL X. Kisköre 7167/1908.

28 EFL X. Kisköre 7167/1908.

29 A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség általános leírása községenkint. *Magyar Statisztikai Közlemények – Új sorozat,* 1902. 188–191.

30 MNL HVL VI.501. 117. d. Kétútközi Állami Elemi Népiskola törzskönyve, 1920. Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Kétútköz*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Kétútközpusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Kétútközpusztaként említem.

felszólították Tiszafüred község elöljáróságát, ám az ügy hosszú éveken át húzódott. A pusztakócsi tankötelesek száma az évek során tovább emelkedett, így az egymástól nagy távolságra fekvő pusztakócsi tanyákon már három iskolatermet és tanítói lakást kellett volna építeni. Ezzel párhuzamosan a Rét[31] elnevezésű pusztán – mivel ott egyáltalán nem volt oktatás – is szükség volt egy oktatási intézmény szervezésére. Az ekkora mértékű iskolafejlesztés anyagi terheinek viselésére Tiszafüred már képtelen volt, így az 1911. december 5-én tartott képviselő-testületi ülésen elhatározták, hogy kérelmezik a vallás- és közoktatásügyi minisztertől Pusztakócson három, Rétpusztán pedig egy állami iskola felállítását. A kérelmet meghallgatva Jankovich Béla miniszter négy új állami elemi népiskola létesítését vette tervbe 1914. szeptember 1-jei megnyitással. A létesítendő intézmények elhelyezésére Schleiminger Lászlóné Justus Ilona rétpusztai, Lipcsey Tamás töviskesi, Sipos Miklósné filagóriástanyai, valamint Justus Gyula jusztustanyai birtokosok 1-1 hold területű telket ajándékoztak a községnek. Az építkezések mihamarabbi megkezdése érdekében dr. Schleiminger László egy évre 30 000 korona kölcsönt ajánlott fel a községnek abban a reményben, hogy így 1914 szeptemberére legalább két tanoda – a rétpusztai és a jusztustanyai – mindenképpen elkészülhessen. A megvalósítást azonban az I. világháború kitörése megakasztotta, így csupán az addigi pusztakócsi községi iskola állami kezelésbe vétele és annak Rétpusztán történő újjáépítése valósulhatott meg. A versenytárgyalás meghirdetésére 1914 júliusában került sor.[32]

Az iskolaalapítási kísérletek nem mindig vezettek eredményre, azokat számos tényező akadályozhatta, többek között az anyagi források vagy a fenntartó hiánya. Jó példa erre Tarnaméra és Heves község. A Tarnamérához tartozó, 30–40 szétszórt tanyából álló Pusztafogacson már 1892-ben felmerült az iskolaalapítás gondolata, melyet az ott lakó 78 tanköteles oktatása tett volna szükségessé.[33] Az évekig húzódó tárgyalások során nem sikerült megállapodni az intézmény fenntartójának, illetve jellegének kérdésében, így 1906-ban az alapítási kísérlet sikertelenül zárult le, arra még mintegy két évtizedet kellett várni.[34]

Hevesen a külterületen lakó tankötelesek iskoláztatása szintén megoldatlan volt. Az 1898. november 23-án tartott iskolaszéki gyűlés a problémán úgy igyekezett segíteni, hogy Hercegtagon, illetve Pusztacsászon[35] elhatározták egy-egy pusztai iskola létesítését. A hercegtagi tanoda építési költségeit Szász-Coburg-Gothai Fülöp herceg, a császpusztaiét pedig a helyi földbirtokosok, nemesek és a Bútelken élő gyermekek szülei állták volna.[36] Az ügyben előrelépés helyett inkább visszalépés történt, ugyanis 1899 nyarán Vitkovics Endre tanító távozásával a sárgapusztai tanoda is megszűnt, így a külterületi tankötelesek

31 Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Rét*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Rétpusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Rétpusztaként említem.

32 Pályázatok, hivatalos hirdetések és körözvények. Versenytárgyalási hirdetmény. *Heves Vármegye Hivatalos Lapja*, 1914. július 16. 259.; MNL HVL VI.501. 117. d. Rétpusztai Állami Elemi Népiskola törzskönyve, 1920.

33 EFL X. Tarnaméra 6090/1892.

34 MNL HVL V.280. 18. d. 7.; EFL X. Tarnaméra 772/1902.; 5038/1902.; 4859/1903.; 2938/1906.

35 Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Pusztacsász*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Császpusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Császpusztaként említem.

36 EFL X. Heves 6210/1898.

iskoláztatása még inkább ellehetetlenült.[37] Ezt bizonyítja az iskolaszék 1903. október 30-i jegyzőkönyve is: a testület ismételten kötelezte a császpusztai és a hercegtagi közbirtokosságot új iskolák és tanítói állások létesítésére.[38] Előrelépés továbbra sem történt, a tervezett tanintézetek felépítésére még hosszú évtizedeket kellett várni.

Természetesen az új intézmények alapítása mellett iskolamegszűnések is történtek a korszakban. A sárgapusztai mellett – de facto 1909 őszén, de jure 1910 januárjában – az egri főkáptalan a pusztarábolyi iskolát is felszámolta. A döntést a tanulói létszám csökkenése és a tanítás eredménytelensége indokolta, a diákokat pedig a poroszlói tanintézet látogatására kötelezte.[39]

Az iskolák belső világa

A 19. századi pusztai iskolák belső életéről, a tanítás eredményességéről nagyon kevés információ maradt fenn. Pusztatenken már az iskolaalapítást megelőzően is foglalkoztak a gyermekek tanításával, ezt a feladatot Kecsmár István harangozó látta el, aki hittant, bibliai történeteket, olvasást és írást tanított. A nyilvános iskola 1866. január 8-án kezdte meg működését, ahol már az oktatott tantárgyak köre is kibővült. A diákok hetente 24 tanórát töltöttek az iskolapadban, ahol a fentiek mellett egyházi szertartásokat, számtant és éneklést tanultak. Az első vizsgát 1866. április 12-én, a tanév végit pedig augusztus 14-én tartották, ami mindkét félévben kielégítő eredménnyel zárult.[40] Már a második tanévben változások figyelhetők meg, 1867/68-ban a tanulókat három osztályra osztották el: a kezdők, a haladók, illetve az olvasók csoportjára. Innentől már földrajzot is tanítottak a nagyobb fiúgyermekeknek.[41] Az 1870/71-es tanévre az iskolát hatosztályúvá fejlesztették, tananyag tekintetében a népoktatási törvényben megszabott tantárgyakat oktatták. Az oktatott tárgyakat elosztották az egyes osztályok között. Minden évfolyamnak kellett tanulnia hittant, számtant, olvasást, írást és egyházi énekeket. A III. osztálytól kezdve tanulták a bibliai történeteket, az egyházi szertartásokat, a történelmet, míg negyediktől a földrajzot, a természetrajzot, illetve a gazdászattant. Az V. és VI. osztályban a tantárgyak köre a természettannal egészült ki. Az ismeretanyag évfolyamok közötti megoszlása nem volt állandó, tanévenként változhatott a tanmenet. Az 1871/72-es tanévben például a történelmet a IV. osztálytól felfelé, az 1872/73-as tanévben a földrajzot és a gazdászattant pedig már a III. osztályban is oktatták. Az 1874/75-ös tanévben pedig mind a történelem, mind a földrajz és a gazdászattan tanítása már a III. osztályban kezdetét vette. Ezzel szemben természettant csak a VI. osztályban tanítottak. Érdekesség, hogy számtanoktatásban csupán II. osztálytól felfelé részesültek a gyermekek.[42]

Rendszertelen volt az iskolát látogató gyermekek száma is. Az erre vonatkozó adatokat az 1. táblázat szemlélteti:

37 Tanügyi hírek. Tanítóváltozás. *Hevesmegyei Tanügy*, 1899. augusztus 15. 13.

38 EFL X. Heves 6257/1903.

39 MNL HVL XII.2.a. 80/1910.

40 EFL XI. Egyházmegyei Tanfelügyelőség iratai. Értesítvények. Erdőtelek 1864/65. tanév I–II. félév; 1865/66. tanév I–II. félév.

41 EFL XI. Scholaria 531/1868.

42 EFL X. Erdőtelek 488/1871.; 508/1873.; 1010/1875.; EFL XI. Scholaria 477/1872.

Tanév	Fiútanulók száma	Leánytanulók száma
1867/68. I. félév	32 (kezdők, haladók, olvasók)	18 (kezdők, haladók, olvasók)
1870/71. I. félév	21 (I–VI. osztály)	10 (I–IV. osztály)
1871/72. I. félév	19 (I–VI. osztály)	4 (II–IV. osztály)
1872/73. I. félév	32 (I–VI. osztály)	14 (I–V. osztály)
1874/75. I. félév	21 (I–VI. osztály)	14 (I–III. osztály)

1. táblázat – A pusztatenki iskolát látogató tanulók létszáma[43]

A táblázatban látható tanévek közötti erős létszámingadozás elsősorban a cselédség gyakori költözésével magyarázható. Az adatokból kitűnik, hogy a leányok minden tanévben jóval kevesebben látogatták a tanodát. Az iskolából történő kimaradás főként az idősebb leánygyermekeknél volt jellemző, amit az is bizonyít, hogy 1870-től a fiúk oktatása rendszerint hat, addig a leányoké három-négy, illetve az 1872/73-as tanévben öt osztályra volt elosztva. A leányok alacsonyabb részvételi arányát igazolja az is, hogy az 1871/72-es tanévben egyetlen első osztályos leánygyermeket sem írattak be, sőt, az iskolát is mindösszesze négy leány látogatta.

A gyermekek rendszertelen iskolalátogatása mellett számos egyéb tényező is nehezítette a tanulmányi előmenetelt. A pedagógus csekély javadalmazása miatt magas volt a fluktuáció, az állandósult tanítóhiány következtében pedig az oktatás többször szünetelt. Erre jó példa az 1884/85-ös tanév, melynek jelentős részében a diákok nem részesültek oktatásban.[44]

Többször nehézségbe ütközött a tanterem téli fűtése is. A korszerűsítés céljából 1878-ban a szalmával fűthető, célszerűtlen búbos kályha helyett egy vaskályhát helyeztek el az iskolateremben, ám a fűtőanyag, a tűzifa beszerzése továbbra is bizonytalan maradt. A fűtési költségekre az 1882/83-as tanévig az egri érsek adományozott évente 15–20 forintot, ám az intézkedések dacára a tüzelő hiánya miatt a téli hónapokban több alkalommal is szüneteltetni kellett a tanítást, mint például az 1878/79-es és az 1880/81-es tanévekben. A folyamatosan fennálló probléma orvoslásaként 1883-tól Szerelem Alfréd pusztatenki földbirtokos vette át az intézmény gondnokságát, egyúttal a fűtőanyag beszerzését is magára vállalta.[45]

Az iskolaterem bútorzata és taneszközökkel való ellátása a korszakban meglehetősen szegényesnek mondható. A taneszközök közül Bartakovics Béla egri érsek egy földgömböt, Szerelem Géza földbirtokos Magyarország térképét, Samassa József egri érsek pedig

43 EFL X. Erdőtelek 488/1871.; 508/1873.; 1010/1875.; EFL XI. Scholaria 531/1868.; 477/1872.

44 EFL X. Erdőtelek 1251/1885.; 1832/1885.

45 EFL X. Erdőtelek 2375/1878.; 3811/1882.; 3021/1883.; 195/1884.; 246/1884.

1874-ben új méterábrákat és -készülékeket ajándékozott az iskolának.[46] Az 1880-as években tartott esperesi látogatások során több alkalommal jelezték, hogy a tanoda épülete – pontosabban annak falazata – nedves, az egészségre ártalmas, továbbá a tanterem sincs megfelelően felszerelve. 1883-ban hiányolták a fali olvasótáblákat, illetve a tanító részére az asztalt és a széket. Az olvasótáblákat az egyházmegyei tanfelügyelő 1884-ben ajándék címén pótolta, ám az asztalt és széket továbbra is nélkülözte az intézmény. 1887-ben ismét számos hiányosságot tártak fel, a nedves és egészségtelen iskolaépület mellett a tanteremből hiányzott a földgömb, a métermérték, valamint az asztal és a szék is.[47] A tanodát az 1880-as évek derekától a fűtőanyag mellett tanszerekkel és taneszközökkel is Szerelem Alfréd gondnok látta el, így az ő érdeme az is, hogy 1889-re a korábban hiányzó tanszereket és bútorokat pótolták. A tanintézet fenntartása az iskolagondnok 1894. április 6-án bekövetkezett halálát követően, 1896. január 1-től Erdőtelek községre hárult.[48]

Heves Vármegye Közigazgatási Bizottságának az iskolai mulasztások kapcsán 1888-ban alkotott erélyes rendeleteinek eredményeként a népoktatás expanziója a vármegye valamennyi településén érzékelhető volt.[49] Ennek köszönhetően Pusztatenken a tankötelesek számának gyarapodása miatt az iskolában lévő 23,8 m^2 területű tanterem már elégtelennek bizonyult, így 1890-re szükségessé vált annak bővítése. Az építkezés során a régi tantermet hosszában 3 öllel, vagyis 5,7 méterrel bővítették. E munkákkal egyidőben megtörtént a régi, korszerűtlen padok felújítása, egy sor – vagyis 7 darab – új pad, valamint egy nagyobb teljesítményű vaskályha beszerzése is.[50] Az átalakításnak köszönhetően a gyermekek egy 11 méter hosszú és 4,5 méter széles tanteremben tanulhattak, amelynek alapterülete 49,5 m^2 volt.[51]

A Samassa József egri érsek 1886.I.155. számú körlevelében elrendelt tanteremleltáraknak köszönhetően képet kaphatunk arról, hogy a 19. század végi, 20. század eleji pusztai iskolák tantermei milyen eszközállománnyal bírtak.[52] Pusztatenken az 1885 és 1895 közötti időszakban az osztályterem berendezése iskolai padokból, tanítói asztalból és székből, vaskályhából és könyvesszekrényből állt. A tanszerek közül megtalálható volt benne a fekete tábla, a tízsoros- és gyorsszámológép, a 24 darabos Bárány-féle fali olvasótábla, a bibliai történeti képek, a szentképek, a Rasch-féle természetrajzi ábrák, a természetrajzi szemléltető képek, a betű- és gazdasági táblák, a mozgóbetűs fa ráma, a mértékrendszer tanításához szükséges hossz-, súly- és űrmértékek, a földgömb, illetve Magyarország és

46 EFL X. Erdőtelek 2369/1874.; 2632/1874.; EFL Intézkedések az Egri Főegyházmegye népiskoláinak fejlesztése tárgyában 1868–1876.

47 EFL XI. Visitationes vicearchidiaconalis protocolla districtus Heves Inferioris 255/1884.; 3280/1885.; 987/1889.

48 EFL X. Erdőtelek 2771/1890.; 6076/1891.; 3354/1895.; Erdőtelki R. K. Plébánia halotti anyakönyv 1894. évi 49. folyószám.

49 A Közigazgatási Bizottság 1888-ban három határozatot hozott az iskolai mulasztások csökkentése érdekében. A hatóság 1171., 1172. és 1173. számú határozatainak köszönhetően a tanévet mindenhol egységesen kellett elkezdeni és befejezni, a mulasztó gyermekek szüleit szigorú pénzbírsággal büntették, továbbá a községek számára előírták a közös pásztorok tartását, ezáltal megtiltva a tanköteles gyermekek munkára való alkalmazását.

50 EFL X. Erdőtelek 2771/1890.; 4783/1890.

51 EFL X. Erdőtelek 4279/1893.

52 Circulares dioecesanae 1886. 9.; Circulares dioecesanae 1882–1889.

Heves vámegye térképei. Kiegészítő eszközként feszület, ruhafogas, valamint ivókupa és a hozzá tartozó merítő is megtalálható volt.[53]

A leltárakból kitűnik, hogy a pusztatenki az 1880-as, 1890-es években a kor viszonyaihoz képest a jobban felszerelt iskolák közé tartozott. Ezzel szemben a pusztarábolyi tanoda ellátottsága jóval szerényebb volt, 1897-ben mindössze négy pad, egy könyvtartó asztal, egy fekete tábla, egy számológép, huszonnégy fali olvasótábla, egy Magyarország és egy Európa kézi térképe, illetve hét kézikönyv szerepelt a leltárában. A hiányzó tanszereket 1900-ban a Rajner-segélyből[54] szerezték be, köztük bibliai történeti képeket, Magyarország térképét, a beszéd- és értelemgyakorlatok, illetve a magyar nyelvtan tanításához szükséges vezérkönyveket. A tanoda egy cselédházban volt elhelyezve, majd ennek összedőlését követően – 1908-ban – új épületet emeltek, amely egy tanteremből és egy tanítói szobából állt. Győrffy László főkáptalani intéző vélekedése szerint minden erőfeszítés ellenére a pusztarábolyi iskola részben a vándortanítóság jellege és az ebből fakadó gyakori fluktuáció, részben a szülők hanyagsága miatt nem volt képes céljának megfelelni, a tanítási eredmény messze elmaradt a kívánatostól. A tanító eltávozását követően az uradalmi intéző és a poroszlói plébános javaslatára a főkáptalan az 1908/09-es tanév végével de facto, 1910 januárjában de jure is beszüntette az iskolát.[55]

Összességében megállapítható, hogy a tanyasi népiskolák már az első időszakban számos ponton eltértek a falusi népiskoláktól. A legjelentősebb különbségek az intézmények fenntartásában, a személyi és tárgyi feltételekben, illetve a fejlesztésben mutatkoztak meg, amelyek már ebben az időszakban nyilvánvalóvá tették a pusztai tanodák perifériku s jellegét. A tanyasi iskolák létrehozása a népoktatás expanziójával egyidőben, az 1890-es években szaporodott meg a jogszabályi rendelkezések nyomására. A fenntartó tekintetében az I. világháborút megelőző időszakban a tanyasi iskolák többsége uradalmi volt, a falusi népiskolákkal szemben az állam csak igen későn – 1913-tól – képviselte magát a dél-hevesi tanyasi iskolák működtetésében. Míg a falusi népiskolák esetében a századforduló már a fejlesztések, a tanterembővítések időszaka volt, addig a tanyasi iskolák kivétel nélkül egytanítós, osztatlan intézmények voltak. A pusztákon való nehezebb megélhetési viszonyok, a gyengébb javadalmazás magával hozta a tanítóság gyakori fluktuációját, ami több esetben is akadályozta a tanyákon a tanítás folytonosságát.

A „nagy háború" árnyékában

Az I. világháború az ország népiskoláihoz hasonlóan a dél-hevesi puszták apró iskoláit is addig sosem tapasztalt helyzet elé állította. Már a háború kitörését követően, 1914 őszén hadba vonult Bódy Kálmán jánositanyai, Szilágyi Lajos akolhátpusztai és Tóth Károly rétpusztai tanító.[56] A hadiszolgálat miatt távol lévő pedagógusokat helyettesítéssel kel-

53 EFL X. Erdőtelek 3702/1885.; 4279/1893.; 5590/1895.

54 Rajner Károly egri kanonok 1844-ben kelt végrendeletében tett alapítvány kamataiból többek között a szegényebb népiskolákat részesítették juttatásban. A segélyezésben az Egri Főegyházmegye területéről évente 10 népiskola részesült 50–50 forintnyi összegben, melyet tankönyvek, olvasótáblák, palatáblák és vesszők, számolótáblák, irkák, írópapír, kréta és szivacs vásárlására lehetett fordítani.

55 MNL HVL XII.2.a. 123/1898.; 618/1900.; 56/1910.; 80/1910.

56 Tanügyi hírek. Hadbavonult tanítók. *Hevesmegyei Tanügy*, 1914. november 15. 135.; 1914. december 24. 150.; EFL X. Kisköre 312/1924.

lett pótolni, biztosítva, hogy az egytanítós, osztatlan pusztai iskolákban az oktatás ne szüneteljen. Ezt az első időszakban többnyire még sikerült is megoldani, így például az 1914/15–1916/17-es tanévek között a jánositanyai iskolában Iklady Ferenc pusztahídvégi tanító és leánya, Iklady Magdolna, az akolhátpusztaiban pedig az 1914/15-ös tanévben a pedagógus felesége biztosította a tanítás folytonosságát.[57] Ezt az állapotot a háború elhúzódása miatt azonban egyre nehezebb volt fenntartani, így Akolhátpusztán az 1916/17-es tanévtől, Jánositanyán pedig az 1917/18-as tanévtől szüneteltetni kellett az oktatást.[58] A tanítók harctérre történő távozása mellett egyéb tényezők is előidézhették az iskolák ideiglenes bezárását. A szárazbőpusztai községi iskolában Fedor Mária tanítónő Besenyőtelekre távozásával megüresedett pusztai állásra a háborús viszonyok és a tanítóhiány miatt már nem sikerült oktatót találni, így 1917 őszétől az iskola működését felfüggesztették.[59]

A háború éveiben, ahogyan a magasabb fokon álló polgári iskolák, úgy anyagi erejükhöz mérten a parányi pusztai iskolák is számos módon igyekeztek kivenni részüket a hátország munkájában – a hadsegítésben, a jótékonykodásban.[60] A pusztai tanintézetek háború alatti karitatív tevékenysége három nagy csoportra osztható: a harctéren küzdő katonák megsegítésére, a hadikölcsönök jegyzésére, illetve a jótékonysági alapok gyarapítására. A felsoroltak mellett természetesen egyéb akciókban is részt vettek a tanyák népiskolái. A harctéren küzdő katonák meleg téli ruhaneműkkel való ellátására már 1914 őszén országos méretű gyűjtést szerveztek. Erre a célra egyrészt az iskolák kézimunka-óráit használták fel, másrészt pedig pénzbeli adományok is érkeztek. Az akcióhoz a dél-hevesi pusztákról Tóth Károly rétpusztai tanító csatlakozott 4 korona pénzbeli adománnyal.[61] 1914 karácsonyán a harctéren küzdő katonák megsegítésére indított akcióhoz szinte valamennyi dél-hevesi pusztai iskola csatlakozott. A pusztatenki, a pusztahanyi, az alatkai, a rétpusztai, valamint a dinnyéshátpusztai tanintézetekben az oktatók irányításával 4 és 9 korona közötti összegeket gyűjtöttek össze. Ennél nagyobb összeggel járult hozzá a kezdeményezéshez az Iklady Ferenc tanító vezetése alatt álló pusztahídvégi és jánositanyai népiskola. Előbbi 13 korona 35 fillért, utóbbi 26 korona 74 fillért gyűjtött össze. Kimagasló felajánlás érkezett a kétútközpusztai iskolából, ahonnan Kornhauser Anna tanítónő buzgalmának és hazaszeretetének köszönhetően 58 korona folyt be. A háború elhúzódása miatt 1915 karácsonyára már jóval kevesebb összeget tudtak összegyűjteni, a pusztahanyi és a pusztatenki tanoda alig több mint 4 koronát, a rétpusztai pedig 10 koronát tudott adományozni.[62]

57 Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1914. december 24. 149.; Az Egri Főegyházmegye róm. katholikus népiskolái 1917-ben. Az Egri Főegyházmegye sematizmusa, 1917. 21–24.; EFL X. Kisköre 312/1924.

58 Az Egri Főegyházmegye róm. katholikus népiskolái. Az Egri Főegyházmegye sematizmusa, 1917–1919.

59 Tanügyi hírek. Tanítóváltozás. *Hevesmegyei Tanügy*, 1917. október 15. 78.; Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1918. január 15. 7.

60 Gortva 2014. 15.

61 Érdemes ezt összevetni azzal, hogy Tóth Károly tanító éves fizetése ebben az időben 1800 korona és 480 korona lakáspénz volt. 1914-ben egy korona a 2025-ös árfolyamon nagyságrendileg 2300 forintnak feleltethető meg. (https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/) [2026.01.10.] Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1914. november 15. 137.

62 Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1914. december 24. 148–149.; 1915. január 20. 10.; Tanügyi hírek. A katonák karácsonyfájára. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. december 15. 137.; 1916. január 15. 9.

A karácsonyi szeretetadományokhoz hasonló tendencia figyelhető meg a hadikölcsön-jegyzések intenzitása kapcsán is. 1914 novemberében és decemberében öt pusztai tanító jegyzett hadikölcsönt, kisebb-nagyobb összegekkel. A legtöbbet Iklady Ferenc pusztahídvégi tanító jegyezte, mintegy 250 koronát, de magasnak mondható Tóth Károly rétpusztai tanító 200 koronás, illetve Bódy Kálmán jánositanyai tanító 150 koronás jegyzése is. Kisebb összegeket, 50-50 koronát jegyzett a kétútközpusztai és a pusztahanyi tanítónő. 1915 tavaszán, a második hadikölcsönre a dél-hevesi pusztai tanítók közül már csak Kornhauser Anna kétútközpusztai tanítónő jegyzett, mintegy 200 koronát.[63]

A hadbavonult pedagógusok családtagjainak segélyezésére 1914 októberében 5 koronát ajánlott fel a kétútközpusztai tanítónő, Kornhauser Anna. Ez a segély novembertől a világháború befejezéséig rendszeres havi hozzájárulássá vált, melynek mértéke átlagosan 3 koronát tett ki. Ugyanehhez a jótékonysági akcióhoz csatlakozott novembertől Tóth Károly rétpusztai tanító is szintén 3 korona havi hozzájárulással.[64] A jótékonysági alapot gyarapította 1915 januárjában Iklady Ferenc pusztahídvégi tanító 12 koronás, illetve 1915 februárjában Fedor Mária szárazbőpusztai tanítónő 15 koronás adománya is.[65] A segélyalapot az iskolai gyűjtések is növelték; például 1917 januárjában a pusztatenki iskola 3 koronás, 1918 januárjában a kétútközpusztai iskola 18 korona 10 filléres, illetve novemberben 12 korona 38 filléres akciója.[66] Hasonló karitatív célokat szolgált a sebesült és beteg katonatanítók szeretetadománya és a Heves vármegyei hősi halált halt néptanítók özvegyeinek és árváinak segélyalapja is.[67] Erre a célra 1915 áprilisában 5 koronát, majd augusztusban 3 koronát adományozott a kétútközpusztai tanítónő.[68]

Az orosz hadak által 1915-ben elpusztított Felsőhunkóc helyén építendő Hevesfia népiskolájának és óvodájának építési költségeihez 1915 novembere és 1916 júliusa között számos pusztai iskola hozzájárult kisebb-nagyobb összeggel. A pusztahanyi, a pusztatenki, a rétpusztai és az alatkai iskolák 3–9 korona összeget ajánlottak fel a cél eléréséhez, melyeket gyűjtésekből, adományokból teremtettek elő. Külön említést érdemel a száraz-

63 Tanügyi hírek. A hadi kölcsön. *Hevesmegyei Tanügy*, 1914. december 24. 151–152.; Tanügyi hírek. A második nemzeti hadikölcsön. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. június 15. 70.

64 Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában/Gondoskodjunk a mi árváinkról! *Hevesmegyei Tanügy*, 1914. november 15. – 1919. február 15. A segélyezésre felajánlott, önkéntes havi hozzájárulásokat 1915 szeptemberétől a hazáért hősi halált halt magyar néptanítók özvegyeinek és árváinak országos segítőalapja javára szolgáltatták át. 1916 szeptemberétől ezt a havi hozzájárulást a Heves vármegyei hősi halált halt tanítók árváinak nevelési alapjára fordították. (Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. október 15. 114.; 1916. szeptember 15. 91.)

65 Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. január 20. 9.; 1915. február 15. 21. A pusztahídvégi tanító emellett 1915 márciusában az elesett tanítók özvegyeinek és árváinak segélyezésére szervezett országos gyűjtéshez is hozzájárult 12 korona 70 fillérrel. Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. március 15. 34.

66 Gondoskodjunk a mi árváinkról! *Hevesmegyei Tanügy*, 1917. január 15. 5.; 1918. január 15. 3.; 1918. november 15. 61.

67 A segélyalap 1915 márciusától 1916 júniusáig a sebesült és beteg katonatanítók szeretetadomány- és a hősi halált halt Heves vámegyei tanítók özvegyeinek és árváinak segítő alapja volt. Ezt követően a hősi halált halt Heves vámegyei tanítók özvegyeinek és árváinak segítő alapja néven létezett. (Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. március 15. 34.; 1916. szeptember 15. 90.)

68 1915. évi április/augusztus havi számadás a sebesült és beteg katona-tanítók szeretetadomány- és a Hevesvármegyei, hősi halált halt néptanítók özvegyeinek és árváinak segítő-alapjáról. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. április 15. 43.; 1915. augusztus 15. 90.

bőpusztai tanoda, amely 1915 novemberében 8 korona 70 fillért, illetve 1916 júniusában a beíratások során összegyűjtött 6 korona 40 fillért adományozta az építési költségek előteremtésére. Más jótékonysági akciókhoz hasonlóan ebben az esetben is a kétútközpusztai iskola járt az élen a csaknem 58 koronás felajánlásával. Ennek a jelentős részét Graefl Andor földbirtokos és Kornhauser Anna tanítónő teremtették elő.[69] Figyelemre méltó a gorlicei áttörés első évfordulójára, 1916 májusában rendezett Kárpát-ünnephez kapcsolódó gyűjtés is, melyben Dél-Hevesből négy pusztai tanoda – pusztahanyi, jánositanyai, kétútközpusztai, pusztatenki – vett részt, többnyire 1–3 koronás adományokkal. Kivételt itt is a kétútközpusztai iskola jelentett a csaknem 17 koronás hozzájárulásával.[70]

A szervezett jótékonysági akciók mellett voltak egyedi események is, amelyeknek bevételét az iskolák a hadsegítés céljára adományozták. Jó példa erre 1915 tavasza, amikor a kétútközpusztai tanítónő a helybeli földbirtokos leányával, Graefl Alice-szal egy színdarabot szervezett a tanyasi iskola növendékeinek részvételével. Az előadás 21 korona bevételéből 16 koronát a megvakult katonáknak, 5 koronát pedig a poroszlói sebesülteknek ajánlották fel.[71] Hasonló jótétemény történt 1916 őszén a szárazbőpusztai tanoda részéről, amikor egy vadásztársaság kártyázása alkalmával 53 korona 50 fillér gyűlt össze. Az összeg egyik felét a Heves vármegyei tanítók árvaalapja részére, másik felét pedig a Hevesfia községben építendő iskola és óvoda aranykönyvének költségeire adományozták. Ugyanezen aranykönyv javára ajánlott fel 10 koronát 1917 januárjában a pusztahídvégi tanoda is.[72] Mindezek alapján megállapítható, hogy a jótékonysági akciókban való részvétel a dél-hevesi pusztai iskolák esetében nem csupán az intézmények, hanem a pusztai társadalom teherbíró képességének és belső szervezettségének is érzékeny indikátora volt. A részvétel 1916-tól tapasztalható fokozatos visszaesése jól jelzi, hogy a háború elhúzódásával a megélhetési viszonyok romlása a közösségi adakozás lehetőségeit beszűkítette, s egyúttal előtérbe helyezte a tanítók segélyezésének, illetve az iskolák működőképessége fenntartásának kérdését.

A pusztai iskolák háború alatti látogatottságára vonatkozóan csak a felekezeti jellegű tanintézetekről maradtak fenn adatok az egyházmegyei névtáraknak köszönhetően. A községi és az állami népiskolák adataira források hiányában a felekezeti tendenciák alapján csupán következtetni lehet.

69 1915. augusztus 9-én Debrecen város átiratára határozta el Heves vármegye, hogy csatlakozik az elpusztított felvidéki falvak felépítéséhez. Az egri érsek, Szmrecsányi Lajos iránti tiszteletből a vármegye választása a főpásztor szülőföldjére, Sáros vármegyére esett. Hevesvármegye sárosi falujának iskolája és ovodája. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. november 15. – 1916. július 15.

70 Tanügyi hírek. A Kárpát-ünnep. *Hevesmegyei Tanügy*, 1916. május 15. 50.; Tanügyi hírek. Az iskolák Kárpát-ünnepe. *Hevesmegyei Tanügy*, 1916. június 15. 63.

71 Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1915. április 15. 46.

72 Gondoskodjunk a mi árváinkról! *Hevesmegyei Tanügy*, 1916. november 15. 104.; Tanügyi hírek. Népiskoláink a hadsegítés munkájában. *Hevesmegyei Tanügy*, 1917. január 15. 7.

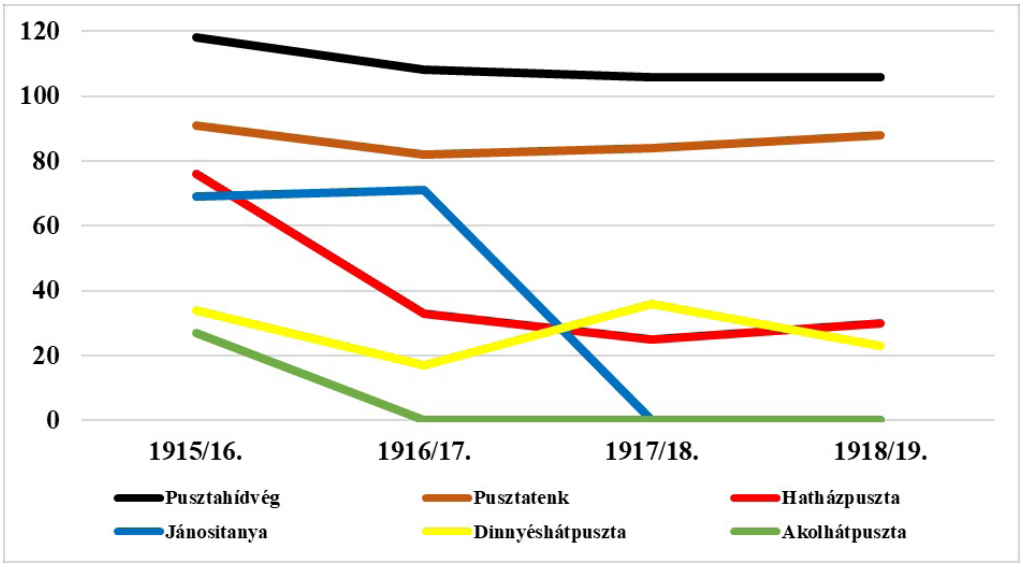

1. diagram – A felekezeti iskolákat látogató mindennapi tankötelesek száma 1915 és 1919 között[73]

A grafikon alapján látható, hogy a világháború éveiben a legnépesebbnek a pusztahídvégi iskola mondható, tanulói létszáma egyszer sem csökkent 100 fő alá. A nagyobbak közé tartozott a pusztatenki tanintézet is, ahol a létszám 82–91 fő között alakult. Ezeknek az iskoláknak a belső világát kisebb mértékben érintette a világégés, hiszen tanítóik elkerülték a hadiszolgálatot, illetve a puszták nagy népességszáma miatt a tanulói létszám egyes tanévek közötti váltakozása is minimális volt. Ezzel szemben a hatházpusztai iskolába az 1915/16-os tanévben még 76 mindennapi tanköteles járt, majd számuk a következő tanévekre drasztikusan lecsökkent, 1916/17-ben 33, 1917/18-ban pedig csupán 25 gyermek látogatta az intézményt. Ingadozó volt az egyes tanévek között a dinnyéshátpusztai tanoda látogatottsága is.

A legsúlyosabb mértékben az akolhátpusztai és a jánositanyai iskolát érintette a világégés, mindkét intézmény tanító nélkül maradt. A hadiszolgálatot teljesítő pedagógus hiányában Akolhátpusztán 1916/17-től, Jánositanyán pedig 1917/18-tól szünetelt a tanítás.[74] Igen jól tükrözik az iskoláztatás háború alatti nehézségeit az erdőtelki plébános pusztatenki iskola kapcsán írt sorai:

> *„A háborús viszonyok miatt általában sokan kimaradoznak az iskolából, sok gyermeket használnak az anyák férjök távollétök miatt és csak szórványosan járnak fel az iskolába, tényleg vizsgára 20 körül jelentkeztek, mert mint a tanító mondja, napszámba is sokan járnak.* (…) *Igen óhajtandó volna egy ministeri vagy megyei rendelet, a mely szerint a munkaadó szigorúan büntettetnék meg ha iskolás*

73 Az Egri Főegyházmegye róm. katholikus népiskolái (…)-ben. Az Egri Főegyházmegye sematizmusa, 1915–1919.

74 Az Egri Főegyházmegye róm. katholikus népiskolái (…)-ben. Az Egri Főegyházmegye sematizmusa, 1915–1919.

gyermekeket napszámosai közé felvesz. Akkor aztán szorgalmasabban járnának a tankötelesek az iskolába több eredményt lehetne a tanítóknak felmutatni."[75]

A plébános meglátásai azonban nemcsak a pusztatenki és a többi tanyasi iskola, hanem például a Pásztói Polgári Fiúiskola kapcsán is megállták helyüket. Erre munkájában Gortva János is rámutatott, amikor a polgári iskola tanulói létszámcsökkenését azzal magyarázta, hogy a tanulóknak sok esetben át kellett vállalni a családfenntartói szerepet. Látszik tehát, hogy ez a tendencia nemcsak a pusztai iskolákat, hanem egyéb intézménytípusokat is érintett.[76]

A nagy háború időszakáról megállapítható, hogy a pusztai népiskolák társadalmi helyzete kettős volt. Egyrészt a jótékonykodás terén a polgári iskolákhoz és a belterületi népiskolákhoz hasonlóan anyagi erejük függvényében több alkalommal is igyekeztek csatlakozni az országos trendhez, tehát csökkent az elszigeteltségük. Másrészt a háború okozta tanítóhiány sokkal súlyosabban érintette a tanyasi intézményeket, ami miatt több helyen szüneteltetni kellett az oktatást. Az ekkorra már többnyire osztott falusi és városi népiskolák esetében e jelenség ritkábban fordult elő, így ebből a szempontból a tanyasi népiskolák továbbra is az oktatási rendszer peremterületén maradtak.

A klebelsbergi felemelkedés és az újabb háborús mélypont

Az első világháború utáni hatalmi űr és zűrzavaros időszak a pusztai iskolák életére is rányomta bélyegét. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 29-én kiadott XXIV. számú rendelete államosította a felekezeti és községi iskolákat. A román megszállás idején Dinnyéshátpusztán és Akolhátpusztán a tanítás menetét az is nehezítette, hogy a vörös katonák egy részét az iskola épületében szállásolták el. Dinnyéshátpusztán a Tisza közelsége miatt a helyzet még kritikusabbá vált, mivel az iskolától alig 150 méterre volt a vörös katonák hadiállása.[77] A fehérterror idején több dél-hevesi pusztai iskola tanítója ellen indítottak fegyelmi vizsgálatot, részben a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartás, részben az iskolai feladatok elhanyagolása miatt. Példaként hozható erre Molnár Kálmán hatházpusztai, Urbán Gábor dinnyéshátpusztai, Szilágyi Lajos akolhátpusztai és Benkovics Béla pusztatenki tanító.[78] A húszas évek első harmadában számos tanintézet működése szünetelt, például 1919 júliusa és 1922 februárja között tanító hiánya miatt a hatházpusztai, az 1922/23-as és az 1923/24-es tanévek jelentős részében vörhenyjárvány, a tüzelőanyag hiánya, illetve a tanító betegeskedése miatt az akolhátpusztai iskoláé is.[79]

A háborús nehézségek ellenére a népoktatási hálózat fejlesztése nem torpant meg teljesen. Még a világháború idején, 1917 novemberében megkezdték az előkészületeket egy új állami iskola szervezésére, amit a Szász-Coburg-Gothai Fülöp herceg tulajdonát képező, közigazgatásilag Pélyhez tartozó Pusztahatrongyoson terveztek felállítani.[80] A pusztán korábban egy magániskola biztosította a tanulók oktatását. Az új, nyilvános joggal

75 EFL X. Erdőtelek 4397/1917.

76 Gortva 2020. 153.

77 EFL X. Tiszanána 4050/1919.; Kisköre 312/1924.

78 EFL X. Kisköre 3652/1919.; 6257/1923.; Tiszanána 3655/1919.; Erdőtelek 361/1920.

79 EFL X. Kisköre 3512/1922.; 6257/1923.; 312/1924.; Sarud 4993/1923.

80 MNL HVL VI.501. 137. k. 2408/1917. Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Pusztahatrongyos*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont

felruházott tanintézet szervezésével kapcsolatos kötelezvényt a puszta haszonbérlője, Klár Jenő első ízben 1918 májusában, másodízben pedig októberben állította ki. A tanoda szervezéséről szóló okiratot ifj. gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. szeptember 30-án bocsátotta ki. Ennek eredményeként az intézmény – melyben egy 35 m^2 területű tanterem várta a tanulókat – 1919 tavaszán megnyithatta kapuit.[81]

A húszas évek első harmadában a Tiszafüredhez tartozó tanyákon is megkezdődött a háború miatt elhalasztott három, illetve Gyöngytanyán is egy új állami iskola kiépítése. Ennek eredményeként nyitotta meg kapuit az 1920/21-es tanévben a pusztakócsi – későbbi nevén jusztustanyai –, az 1922/23-as tanévben a filagóriástanyai, az 1923/24-es tanévben a töviskesi, illetve a gyöngytanyai tanoda.[82]

Klebelsberg Kuno népiskola-építési programját megelőzően, 1925 nyarán újjáalakították az 1917-től szünetelő szárazbőpusztai iskolát, melynek ablakait, ajtóit ekkorra már teljesen széthordták, épületét pedig birkaólnak használták.[83] Az újraindított iskolát ekkor még ideiglenes épületben helyezték el, hiszen az iskolaház 1928 nyarára épült fel a Papp-Szász Ida helybeli földbirtokosnőtől vásárolt telken. A tanoda elhelyezése azonban kedvezőtlen volt, mivel egy, a tanyától távol eső, árvizes területre épült.[84]

Új pusztai iskolákat kapott Heves község is Császpusztán, Sárgapusztán, illetve Hercegtagon. Az előkészületek már 1924-ben megkezdődtek, melynek eredményeként a Sárgapusztán található Polgár Sándor-féle szőlőtelepen, illetve Császpusztán 1925-ben meg is nyílt az új, római katolikus jellegű intézmény.[85] A tanító megválasztásával kapcsolatos fennakadások miatt Hercegtagon csak 1926 elején kezdődhetett meg a tanítás.[86] Az újonnan szervezett tanintézetek elhelyezéséről a tanyák birtokosainak kellett gondoskodniuk, így a Sárgapusztán és a Hercegtagon létesített iskolát már a megnyitáskor bérelt épületben, szabályszerűen állították fel. Ezzel szemben a császpusztait csak ideiglenesen tudták berendezni a Fehérváry-féle alapítványi birtok egyik épületében.[87]

A Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter vívmányaként megalkotott 1926. évi VII. törvénycikk hatályba lépését követően Dél-Hevesben is felgyorsult a tanyasi iskolák építésének folyamata. A meginduló népiskola-építési akció keretében a kultuszminiszter a filagóriás-, a gyöngy-, a jusztustanyai, a töviskespusztai, a császpusztai, valamint a pusztafogacsi iskola építési költségeinek fedezésére intézményeként 150 millió korona államsegélyt engedélyezett. Az államsegély mellett Klebelsberg az Országos Népiskolai

a „*Hatrongyospusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Hatrongyospusztaként említem.

81 MNL HVL VI.501. 138. k. 695/1918.; 117. d. Hatrongyospusztai Állami Elemi Népiskola törzskönyve, 1920.; Hírek. Új népiskola. *Egri Újság,* 1919. március 21. 2.

82 MNL HVL VI.501. 140. k. 3504/1920.; 4512/1920.; 143.k. 2615/1923.; 4704/1923.; 5990/1923.; 6116/1923. Az 1913 és 1951 közötti helységnévtárakban a külterületi lakott hely „*Töviskes*" elnevezéssel szerepel. Az itt felállított iskola hivatalos nevében viszont a „*Töviskespusztai*" jelző áll. Az egyértelműség kedvéért a külkerületi lakott helyet a továbbiakban Töviskespusztaként említem.

83 Szárazbő és a művelődés. *Egri Népújság,* 1921. június 2. 4.; Mi történt a szárazbői pusztán? *Magyar Szó,* 1922. július 26. 2.; Pályázatok. *Néptanítók Lapja,* 1925. június 15. 34.

84 MNL HVL IV.404.a. 7566/1941.; MNL HVL VI.501. 148. k. 4318/1928.; Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948.

85 EFL X. Heves 4208/1924.; 4335/1925.; 699/1926.; 700/1926.

86 EFL X. Heves 720/1926.

87 EFL X. Heves 3223/1926.; 5984/1927.

Építési Alapból a tiszafüredi négy külterületi tanintézet részére egyenként 80 millió, a pusztafogacsi tanoda részére pedig 100 millió korona rövid lejáratú építési kölcsönt is engedélyezett. A program keretében építendő iskoláknak szilárd alapanyagokból – téglából és kőből – kellett épülniük a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tervei alapján.[88] Az Egri Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal által 1926 áprilisában kiírt versenytárgyalás eredményeképpen 1927-ben elkészült a gyöngy- és a jusztustanyai, 1928-ban pedig a töviskespusztai iskola épülete.[89] Az 1927 márciusában kiírt versenytárgyalás eredményeképpen 1927 nyarára felépült a császpusztai iskolaépület is, amelyet szeptemberben adtak át rendeltetésének.[90]

4. kép – A császpusztai iskola 1927-ben emelt épülete (a fotó az 1950–1960-as években készült)

A filagóriástanyai iskola épületének felállítása a telekügy rendezése miatt váratott magára, az építkezésre a versenytárgyalást csak 1928 májusában hirdette meg az Államépítészeti Hivatal. Az épület 1929 szeptemberére készült el, melyet az új tanév elején át is adtak rendeltetésének.[91] A hevesi külterületi iskolák alapításával egyidőben a Tarnamérához tartozó pusztákon is létesítettek tanodákat. Pusztafogacson az évtizedekkel korábban félbeszakadt iskolaalapítás 1924 elején került ismét napirendre. A már említett államsegély és kölcsön igénybevételével, ám római katolikus jelleggel létesített intézmény a Torba Emánuelné Gyurkó Angyéltól megvásárolt 2000 négyszögöl területű telken 1926

88 Tanyai iskolák építése. *Hevesvármegyei Népművelés*, 1926. április 15. 28–29.

89 Pályázatok, hivatalos hirdetések és körözvények. Versenytárgyalási hirdetmény. *Heves Vármegye Hivatalos Lapja*, 1926. május 13. 74.; MNL HVL VI.501. Iskolai törzskönyvek, 1948.; 148. k. 3962/1928.

90 Pályázatok, hivatalos hirdetések és körözvények. Versenytárgyalási hirdetmény. *Heves Vármegye Hivatalos Lapja*, 1927. március 31. 59.; EFL X. Heves 5984/1927.

91 Pályázatok, hivatalos hirdetések és körözvények. Versenytárgyalási hirdetmény. *Heves Vármegye Hivatalos Lapja*, 1928. június 14. 113.; MNL HVL VI.501. 149. k. 4510/1929.

októberében épült fel, ám csak 1928 januárjában nyithatta meg kapuit a tanulók előtt.[92] A pusztafogacsi iskola alapításával párhuzamosan épült fel az ugyancsak Tarnamérához tartozó, dr. Hirsch Albert birtokát képező Vincetanyán egy uradalmi tanoda. Ebben a népiskolában a tanítás 1927 márciusában vette kezdetét Heveder Piroska tanítónő vezetésével.[93]

Az 1930-as években az iskolák alapításának és építésének lendülete a gazdasági világválság, illetve Klebelsberg halála következtében alábbhagyott, csupán az évtized második felében merült fel a Hevestől délkeletre fekvő Fácányos tanyán egy új oktatási intézmény létesítése. A tanyán lakó tankötelesek az 1935/36-os tanévig részben a hevesvezekényi, részben pedig a hevesi központi iskolát látogatták, majd az 1936/37-es tanévben a tanya birtokosa, dr. Balázs Gábor a tankötelesek helyzetén úgy igyekezett segíteni, hogy saját költségén egy okleveles tanítót alkalmazott, tanterem céljára egy bebútorozott helyiséget biztosított. Mivel az 1937/38-as tanévtől Balázs Gábor már nem vállalta tovább az iskola saját erőből való fenntartását, ezért más módon kellett gondoskodni a tanyán lakó 45 gyermek oktatásáról, így 1937 nyarán kérelmezték egy államsegélyes, felekezeti jellegű tanintézet felállítását. A fácányosi tanoda végül római katolikus jellegű magániskolaként kezdte meg működését.[94]

A korszakban a már meglévő tanyasi iskolák fejlesztése minimális volt, azok egy kivételével egy tanteremből álló, osztatlan népiskolák voltak, miközben a belterületi tanintézetek többsége legalább két tanteremmel és ugyanennyi tanítóval bírt. A megnövekedett tanulói létszám miatt részben osztott intézményként egyedül a pusztatenki működött, ahol a második tanítói állásra 1926. március 15-én választották meg Kovácsik Erzsébetet. Ezzel párhuzamosan, 1926-ban lebontották a régi iskolaház épületét, és 125 millió korona klebelsbergi államsegélyből új, két tanteremből álló iskolát emeltek.[95] A tankötelesek nagy száma miatt Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942 júniusában a hercegtagi iskolának is előírta a második tanteremmel való bővítését. A tervet a II. világháború alatt többször elhalasztották, majd 1946-ban – vélhetően a kedvezőtlen anyagi, gazdasági viszonyok miatt – végleg lekerült a napirendről.[96]

Az új iskolák alapítása, illetve a meglévők fejlesztése mellett ebben az időszakban is voltak olyan iskolák a dél-hevesi pusztákon, amelyeknek fennmaradása bizonytalan volt. 1925-ben a pusztahanyi községi iskolában a cselédség gyakori költözése folytán a tanulók száma annyira lecsökkent, hogy az év tavaszán a község határozatot hozott az iskola egyházi kezelésbe adásáról, illetve Pusztatenkre való áttelepítéséről. Az elképzelés nem valósult meg, mivel Pusztatenken időközben megszervezték a második tanítói állást, a pusztahanyi tanítónő pedig távozott posztjáról. A tanintézetben az oktatás így 1925 és 1928 között szünetelt. Az újbóli megnyitás érdekében a tanoda jellegét 1927-ben római katolikus felekezeti jellegűre változtatták, majd 1928 őszén Lendeczki Erzsébetet választották meg tanítónőnek.[97] Az 1930-as évek végére az iskolaépület már meglehetősen rossz állapotba

92 MNL HVL V.280. 18. d. 7. Pusztafogacsi iskola építése; EFL X. Tarnaméra 2249/1928.
93 EFL X. Tarnaméra 3838/1932.
94 EFL X. Heves 4244/1937.
95 EFL X. Erdőtelek 3335/1926.; 3829/1926.; Tanyai iskolák építése. *Hevesvármegyei Népművelés*, 1926. április 15. 28–29.
96 MNL HVL VI.501. 154/1946.
97 EFL X. Erdőtelek 6167/1927.; 5427/1928.; 3715/1939.

került, a körzeti iskolafelügyelő az 1939 májusában tett látogatása során a tanoda környékét piszkosnak és szemetesnek, az épület vakolatának nagy részét lehullva, a kéményt düledező állapotban találta. A tanterem ablakai piszkosak, a padok a kisebb tanulók számára egészségtelenek, ráadásul írásra alkalmatlanok voltak. A tanterem felszerelése olyannyira nem felelt meg a követelményeknek, hogy abban mindössze egyetlen tábla állt rendelkezésre. Júniusban az erdőtelki iskolaszék határozatban rögzítette a hiányosságok államsegélyből történő felszámolását. Az intézmény sorsát azonban végérvényesen megpecsételte az alispán 1939. október 10-én kelt 20.112. számú rendelete, amely az iskola telkét 1941. január 1-i hatállyal Erdőtelektől Dormándhoz csatolta. A kialakult helyzet miatt a gyakorlatilag hasznavehetetlen, életveszélyes állapotban lévő, az 1939/40-es tanévben már mindössze csak 18 tanuló által látogatott iskolában a tanítást 1940 szeptemberétől decemberéig szüneteltették. Az átcsatolás előtt lévő telken álló tanoda felújítását és további fenntartását Erdőtelek község az 1941. február 25-én tartott képviselő-testületi ülésen megtagadta, ugyanakkor elhatározta az iskolaépület lebontását. A politikai község állásfoglalásának ismeretében a hitközségi képviselő-testület a február 26-án tartott ülésén határozatot hozott a pusztahanyi tanoda végleges megszüntetéséről.[98]

Nehéz helyzetbe került a bérelt épületben elhelyezett sárgapusztai iskola is. A Polgártanya átalakítása miatt az intézmény közvetlen közelében egy mezei vasutat, egy lóhajtású járgányt és egyéb, a gazdaság működéséhez szükséges eszközöket létesítettek. A balesetveszély elkerülése érdekében a tanya tulajdonosa, dr. Polgár Lajos kérte az iskolaépület 1938. augusztus 31-ig történő kiürítését és saját használatába visszabocsátását. Mivel az ügyben intézkedés nem történt, Polgár Lajos méltányosságból 1939. augusztus 31-ig engedélyezte az intézmény eredeti helyén való meghagyását. Az iskola áthelyezése még 1940 februárjára sem történt meg, az évekig húzódó ügy során 1939-től többször felmerült a tanintézet szüneteltetése, illetve bezárása.[99]

Hasonló helyzetben volt a szárazbőpusztai tanoda is. Az előnytelen elhelyezés több alkalommal akadályozta az iskola megközelíthetőségét, továbbá a gyakori árvizek miatt 1941-re az épület már használhatatlanná vált. Ezért az intézményt 1942-ben 500 méterrel arrébb, az úgynevezett Gellén-tanya szomszédságába helyezték át.[100]

A II. világháború harci cselekményei megviselték a térség pusztai iskoláit. Számos iskolában szünetelt a tanítás részben az épületet és a berendezést ért háborús károk, részben az elmenekült, illetve hadifogságba esett tanítókból fakadó tanítóhiány, részben pedig a szénhiány miatt. Néhány iskola már az 1941/42-es tanévben szüneteltette működését. Ennek oka ekkor még kivétel nélkül az országosan is problémát okozó tanítóhiányban keresendő. Magyarország 1941 júniusában belépett a háborúba, így a hadviselésre alkalmas férfiak zömét a frontra hívta a kötelesség, számos iskola – különösen a kisebbek – maradt tanító nélkül. A dél-hevesi térségben jó példa erre az akolhátpusztai, illetve a sárgapusztai tanoda. Akolhátpusztán a tanítónő, Ónody Mária 1941 nyarán lemondott állásáról. A megüresedett álláshelyet megpróbálták tanítónővel betölteni, sikertelenül, így az iskolát tanítóhiány miatt 1941-től szüneteltetni kellett. Az akolhátpusztai gyermekeket

98 EFL X. Erdőtelek 3715/1939.; 4530/1940.; 1916/1941.

99 EFL X. Heves 116-IV/5-1938.; MNL HVL VI.501. 159. k. 1687/1939.; 160. k. 4723/1940.; 162. k. 759/1942.

100 MNL HVL IV.404.a. 7566/1941.; MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948.

innentől a környező falvakban taníttatták a szülők.[101] 1941 novemberétől – ugyancsak a tanító lemondása miatt – a fácányosi iskolában is megszakadt a tanítás. Itt problémaként jelentkezett, hogy a tanya birtokosát, dr. Balázs Gábort zsidónak minősítették, birtokát pedig az 1942. évi XV. törvénycikk értelmében – mint zsidóbirtokot – felosztásra ítélték. 1942 őszén a tanítónak is hadiszolgálatra kellett bevonulnia, így a tanítás ismét szünetelt. Az iskola ügye még 1943 nyarán sem volt rendezve, ezt követően nem maradt fenn adat annak működéséről.[102]

Részben az évek óta megoldatlan elhelyezési problémák, részben György Antal tanító távozása okán 1942-től a sárgapusztai tanintézet sem működött.[103] A német megszállás idején, 1944 áprilisában elmenekült álláshelyéről a szárazbőpusztai tanítónő, ezért tanítóhiány miatt az oktatást itt is évekig nélkülözni kellett.[104] Ezzel egyidőben, 1944. április 22-től a tanító hadiszolgálatra történt bevonulása miatt felfüggesztették az oktatást a pusztafogacsi iskolában is.[105] Dinnyéshátpusztán a tanítót – Urbán Gábort – 1944. szeptember 1-én nyugállományba helyezte a vallás- és közoktatásügyi miniszter. A tanítóhiányra tekintettel az iskolát fenntartó szatmári püspök, dr. Scheffler János kérelmezte a nyugalmazott pedagógus méltányossági alapon – ideiglenes helyettesként – történő továbbalkalmazását az 1944/45-ös tanévre, amit a miniszter engedélyezett is. Ennek köszönhetően 1944. szeptember 1-én ugyan kezdetét vehette a tanítás, de a szovjet hadsereg közeledésének hírére október 12-én a tanya lakossága az északabbra fekvő Jánositanyára menekült, ahonnan csak december 1-én tért vissza. Tanulók hiányában az oktatás ez idő alatt szünetelt, majd 47 tanulóval indult újra.[106] Kedvezőtlen helyzetben volt a pusztahídvégi iskola is, ahol a pedagógus katonai szolgálata, majd hadifogságban tartózkodása miatt 1944 szeptemberétől nem volt oktatás, ugyanis a kedvezőtlen lakás és élelmezési viszonyok miatt helyettes tanítót nem sikerült a pusztára fogadni.[107] A háborús helyzet miatt az 1944/45-ös tanévben a császpusztai iskolában sem volt oktatás.[108]

A hadműveletek, a frontátvonulás során valamennyi tanintézet épülete kisebb-nagyobb mértékben megsérült, ami szintén akadályozta az oktatói munkát. Súlyosabban rongálódott a kétútközpusztai iskola épülete, melynek külső vakolata felerészben leomlott, ablakai teljes egészében kitörtek. Megsemmisült az intézmény könyvtára, bútorzatából a szekrény elveszett, a vaskályha összetört. Hasonló pusztítás érte a jánositanyai iskolát is, az épület falainak 50%-a omladozott, ablakai megrongálódtak, a tanítói lakás is teljes egészében elpusztult. A tanoda berendezése közül tönkrement a tanítói asztal és szék, a szekrény, valamint a padok fele. Teljes mértékű pusztulás érte az intézmény könyvtári állományát is. Jusztustanyán a front átvonulásakor az iskola tetőzete, az ajtók és ablakok

101 EFL X. Kisköre 5244/1941.; Az Egri Főegyházmegye római katolikus iskolái az 1941/42. iskolai évben. Az Egri Főegyházmegye sematizmusa, 1942. 46.
102 MNL HVL VI.501. 2046/1943.
103 MNL HVL VI.501. 162. k. 2148/1942.
104 MNL HVL XXIII.18.c. 7. d. 13.
105 MNL HVL VIII.228.b. 6.
106 EFL X. Tiszanána 4486/1944.; MNL HVL VI.501. 4536/1947.
107 MNL HVL VI.501. 149/1946.; 2946/1946.
108 MNL HVL VIII.148.b. Hevesi R. K. Elemi Népiskola anyakönyvi naplója 1944/45–1945/46; Pusztacsászi Népiskola anyakönyvi és osztályozási naplója 1945/46. tanév.

megrongálódtak, az iskolai padok egynegyede, a bútorzat és a könyvtári állomány teljes egésze elpusztult.[109]

Heves 1944 decemberétől 1945 márciusáig tartó kiürítése során teljesen megsemmisült a hercegtagi tanoda bútorzata, illetve felszerelése.[110] Használhatatlan állapotba került a háború során a hatházpusztai iskola és tanítói lakás épülete is, mivel a frontvonal közvetlenül a tanintézet közelében állt mintegy egy hónapig. A régi, megrongálódott iskolaépületet – mivel teljesen javíthatatlanná vált – 1948 márciusában le kellett bontani.[111] A háború pusztítása nem kerülte el a szárazbőpusztai tanodát sem, a padok, az ablakok, valamint a taneszközök is tönkrementek.[112] Enyhébb kár érte a filagóriás- és a gyöngytanyai iskolákat. Az épületeken itt csak az ajtók és ablakok rongálódtak, illetve semmisültek meg. A tanoda berendezését és a könyvtári állományt már nagyobb pusztítás érte. A padok egynegyede tönkrement, emellett a gyöngytanyai iskola bútorainak mintegy fele, könyvtárának teljes egésze, a Filagóriástanyán pedig a bútorok mintegy 20%-a, könyvtárának 90%-a esett a háború áldozatául. Három aknatalálat miatt kisebb mértékben megsérült a dinnyéshátpusztai tanintézet tetőzete, illetve ablakai, a könyvtári állományból pedig 31 kötet pusztult el. Az iskolaépület belsejében nem keletkezett kár. Kisebb mértékű pusztítás érte a pusztahídvégi és a töviskespusztai iskolákat. Az iskolaépületen mindkét helyen csupán az ablaküvegek törtek ki, továbbá Pusztahídvégen megsemmisült az iskolai és könyvtári szekrény, illetve a 190 kötetből álló könyvtár is.[113]

E fejezetben tárgyalt korszak különösen fontos volt a tanyasi iskolák életében. Klebelsberg Kuno népiskola-építési programjának köszönhetően a térség több külterületi iskolája korszerű, modern iskolaépületet kapott, csökkentve ezzel a belterületi és a tanyasi népiskolák közötti infrastrukturális szakadékot. Megállapítható ugyanakkor az is, hogy a pusztai iskolák bővítése egyetlen kivételtől eltekintve ebben az időszakban sem történt meg, az oktatás továbbra is egytanítós, osztatlan formában valósult meg. Ez a jelenség a belterületi népiskolák esetében ekkor már ritkaságszámba ment. A fejezetben láthattuk azt is, hogy a II. világháború eseményei jelentős mértékben visszavetették a tanyasi iskolák fejlődését, a tárgyi pusztítás mellett az egyre súlyosabbá váló tanítóhiány miatt sokkal kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek, mint a belterületi népiskolák.

Válság és újrakezdés a koalíciós időszakban

A háború befejezésekor az előző fejezetben említett okok miatt számos iskola nem működött, így a legfontosabb feladat a szünetelő intézmények újraindítása volt. Ezeknek egy része már az 1945/46-os tanév elején megkezdhette működését, így az akolhátpusztai 1945. október 8-án, vagy a pusztafogacsi 1945. november 3-án.[114] Pusztahídvégre annak érdekében, hogy a 80 tanköteles gyermek az iskoláztatást tovább ne nélkülözze, a tanfelügyelő 1946 tavaszán helyettes tanítót rendelt ki, aki az év májusában foglalta el állását.[115]

109 MNL HVL VI.501. Kimutatás a nép-, általános, középfokú és középiskolákról az 1946/47. tanévben.
110 MNL HVL VI.501. 154/1946.
111 EFL X. Kisköre 3512/1947.; MNL HVL XXIII.18.c. 1215-1/167/1950–51.
112 MNL HVL VI.501. 375-2/1948.
113 MNL HVL VI.501. Kimutatás a nép-, általános, középfokú és középiskolákról az 1946/47. tanévben.
114 MNL HVL VIII.243. 5.; MNL HVL VIII.228.b. 6.
115 MNL HVL VI.501. 149/1946.; 2946/1946.

Más iskolákban a továbbra is fennálló tanítóhiány és a romos épület miatt az újraindítás évekig húzódott. Szárazbőpusztán csak 1948 februárjában, Sárgapusztán pedig 1948 szeptemberében indult meg ismét az oktatás, ám utóbbi esetében nem a régi helyen, hanem a puszta területén található Juhász-tanyán.[116] Hatházpusztán a szüneteltetést úgy tudták elkerülni, hogy helyettes állami tanítót rendeltek ki, illetve a használhatatlanná vált épület helyett 1945-ben a plébános kérésére Gaszner Sándor főintéző ingyen felajánlotta az iskola és a tanító részére az intézői lak két szobáját. Az oktatás még így is sok megszakítással zajlott, a tankötelesek csak gyéren látogatták a tanodát. A régi iskolaépületet 1948-ban le kellett bontani, így a tanítás még 1950-ben is az egykori tisztilak épületében lévő 26 m^2-es helyiségben zajlott. Mivel az épületet oktatási célokra használták, ezért 1950. február 22-én államosították.[117]

A háborús időszakot kisebb sérüléssel átvészelő iskolák esetében a tankötelesek nagy száma miatt megpróbálták keresztülvinni a szükséges továbbfejlesztéseket. Pusztatenken a hitközség 1946. augusztus 14-én – a 140 főt meghaladó tankötelesre tekintettel – határozatot hozott a III. tanítói állás megszervezéséről, ám az új álláshely létesítése évekig húzódott.[118] A puszta a 155.670/1947. III. 2. B. M. rendelet értelmében 1947. november 1-én kisközséggé alakult, így iskolájának további tárgyalása már kívül esik e tanulmány keretein.[119] A Tarnamérához tartozó két külterületi tanintézet esetében is foglalkoztak a továbbfejlesztés és az általános iskolává alakítás lehetőségével. Vincetanyán a magas tanulói létszám miatt – az 1945/46-os tanévben 58, az 1946/47-es tanévben 53 tanulója volt – 1946-ban tervbe vették a II. tanítói állás megszervezését, amire végül a tanítóhiány miatt nem kerülhetett sor.[120] Pusztafogacson hasonlóképpen próbáltak meg eljárni, a 79 tankötelesre való tekintettel a tarnamérai hitközség 1947 júliusában elhatározta a II. tanítói állás létesítését, ám itt sem jártak sikerrel.[121] Szerencsésebb helyzetben volt ezen a téren az alatkai és a pusztahídvégi tanoda, mindkét helyen hosszas előkészítés után, 1948 őszén szervezték meg a II. tanítói állást.[122] Fejleszteni kívánta iskolaügyét Tiszaigar község is, ezért 1947-ben új állami népiskola létesítését határozta el a Körtélyes nevű tanyán, amit a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyezett is. Mivel a tanyán csak 14 tanköteles élt, ezért a tanfelügyelő az intézmény vándoriskolaként való felállításához járult hozzá. 1948 nyarára a körtélyesi tankötelesek száma 12-re csökkent, ezért a község elöljárósága elállt az iskolaalapítási tervétől, így ez a népiskola sosem kezdhette meg működését. Helyette a tanulóotthonnal is ellátandó Tiszaigari Körzeti Általános Iskola létesítését szorgalmazta a település, így biztosítva a körtélyesi gyermekek oktatását is.[123]

A szünetelő intézmények újraindítása és a megfelelő képzettségű tanító fogadása mellett más problémával is szembesülni kellett, ami az uradalmi iskolákat érintette. Az

116 MNL HVL XXIII.18.c. 7. d. 13.; MNL HVL VI.501. 375/1948.; 890/1948.
117 EFL X. Kisköre 3512/1947.; 990/1948.; MNL HVL XXIII.18.c. 1215-1/167/1950–51.
118 EFL X. Erdőtelek 4315/1946.; MNL HVL VI.501. Iskolai törzskönyvek, 1948.
119 Hivatalos rész. *Magyar Közlöny – Hivatalos Lap*, 1947. november 7. 1.
120 MNL HVL VI. 501. 3871/1946.
121 EFL X. Tarnaméra 3967/1947.
122 MNL HVL VI. 501. Iskolai törzskönyvek, 1948.; 168. k. 3614/1948.; 3951/1948.; 4209/1948.; 4729/1948.
123 MNL HVL IV. 404.a. 1760/1948.

1945-ös földbirtokreform[124] következtében a nagybirtokok, uradalmak felosztásával ezek az iskolák fenntartó nélkül maradtak. Más fenntartó után kellett nézniük, ami lehetett a hitközség, a politikai község vagy az állam. A római katolikus egyház anyagi megfontolásból kisebb szerepet vállalt a volt uradalmi iskolák átvételében. A tarnamérai római katolikus hitközség 1946. február 3-án határozatot hozott a vincetanyai tanintézet felekezeti jelleggel való további fenntartásáról. Hasonló döntést hozott 1947. június 22-én a kiskörei római katolikus hitközség is a hatházpusztai iskola kapcsán.[125] A dinnyéshátpusztai tanintézet esetében a tiszanánai római katolikus hitközség az 1945. szeptember 8-án hozott határozatában megtagadta a fenntartó nélkül maradt intézmény átvételét, kérte annak államosítását. 1946 januárjában anyagi kapacitás hiányára hivatkozva Tiszanána község elöljárósága is elzárkózott a tanoda átvételétől, így 1946. március 18-án a királyi tanfelügyelő is kérelmezte a dinnyéshátpusztai iskola állami kezelésbe vételét. Mivel az államosítás esetén is a község feladata lett volna a telek, az épület, illetve a berendezés biztosítása és a dologi kiadások fedezése, ezért az eredeti határozatát megváltoztatva az elöljáróság az 1947. július 2-i döntésével kimondta a volt uradalmi iskola községi kezelésbe vételét oly módon, hogy a tanítói fizetés 90%-ának fedezésére államsegélyt vesz igénybe. Az átvétel ügye 1948-ig húzódott, mivel az 1947/48-as tanévben az oktatás tanítóhiány miatt szünetelt. Ténylegesen így sosem kerülhetett községi fenntartásba az iskola, ugyanis az 1948. évi XXXIII. tc. államosította.[126] A dinnyéshátpusztaitól eltérően alakult a szárazbőpusztai tanoda fenntartóváltása. Ebben az esetben Átány község elöljárósága a mielőbbi megnyitás érdekében 1946. augusztus 28-án kérte annak államosítását. Kérelmét a község később módosította, az 1947. május 22-én hozott határozatával saját fenntartásába vette át a szárazbőpusztai iskolát. A tanítás több mint fél évvel később, 1948. február 12-én vehette kezdetét.[127] Az egykori szatmári püspöki uradalom tulajdonát képező, ám a földreform során fenntartó nélkül maradt pusztahídvégi és jánositanyai népiskolák további működtetését 1947-ben a hitközség és a politikai község is elutasította. Emiatt Sarud község elöljárósága 1947. június 13-án kelt határozatával kérte a két pusztai iskola államosítását. Ez a folyamat itt is elhúzódott, a fenntartóváltás csak 1948 tavaszán történt meg.[128]

Az iskolák fenntartásának kérdését az 1948. június 16-án hatályba lépő XXXIII. tc. rendezte. A jogszabály értelmében nyolc pusztai tanoda államosítására került sor a dél-hevesi térségben, melyből kettő községi – alatkai, szárazbőpusztai –, hat pedig felekezeti – dinnyéshátpusztai, hatházpusztai, hercegtagi, császpusztai, pusztafogacsi, vincetanyai – jellegű volt. A tanintézetek állami kezelésbe adása során keletkezett dokumentáció részletes képet nyújt az iskolák külső és belső állapotáról, berendezéséről, valamint taneszközökkel való ellátottságáról. A „fordulat évében" az iskolák épületeinek többsége egy fedél alatt volt a tanítói lakással. Az épületek a legtöbb esetben kő- vagy téglaalapon álltak, vályog falazattal, cserép tetőzettel. Ez alól csupán néhány tanoda jelentett kivételt. A Tiszafüredhez tartozó tanyák iskolaépületei – a klebelsbergi iskolaépítési akciónak köszönhetően – téglából épültek, tetőzetüket eternitpalával fedték. A vincetanyai tanoda

124 A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmíves nép földhözjuttatásáról szóló 600/1945. számú ME rendelettel életre hívott földbirtokreform.

125 EFL X. Tarnaméra 981/1946.; Kisköre 3512/1947.

126 MNL HVL VI.501. 248/1948.; 2372/1948.

127 MNL HVL VI.501. 375-2/1948.; MNL HVL XXIII.18.c. 7. d. 13.

128 MNL HVL VI.501. 4657/1948.

tanterme a volt uradalmi istálló északi szárnyában helyezkedett el. Az épület kő alapzaton téglából épült, tetőzetét palával fedték. A tanterem mennyezetét vasbetonból készítették, ennek okán a téli időszakban meglehetősen hideg volt.

5. kép – A vincetanyai iskola épülete az államosításkor

Téglából épült a császpusztai és a dinnyéshátpusztai iskola épülete is.[129] Sárgapusztán a tanintézet épületét a földhivatal 1947-ben a Hevesi Földművesszövetkezetnek, majd a szövetkezet lemondását követően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kincstárának juttatta. Az 1944 óta tatarozásban nem részesült, 70 méter hosszú, tégla alapra vályogból épült ingatlan északi részén lévő tiszti lakból két tanítói lakást, a borházból pedig – az 56 tankötelesre való tekintettel – eredetileg két tantermet terveztek kialakítani. A tervekkel ellentétben azonban csak egy tanterem készült el, amelyben 1948 őszén nyílhatott meg újra a sárgapusztai tanoda.[130]

Az iskolaépületek még mindig magukon viselték a háború nyomait, állapotukkal kapcsolatban szinte mindenhol kifogást emeltek. Néhány helyen, például Hercegtagon, illetve Jusztustanyán az épület iskolai része még használható, a tanítói lakás viszont lakhatatlan volt. Jánositanyán az épületet annyira romos állapotban találták, hogy tartva a falazat kidőlésétől, 1950 elején a tanítást már nem a tanteremben, hanem a tanítói lakás

129 MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948; Iskolai törzskönyvek, 1948.

130 MNL HVL VI.501. 890/1948.; Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948.; Iskolai törzskönyvek, 1948.; MNL HVL XXIII.18.c. 7. d. 1. tétel.

egyik szobájában kellett végezni. A legtöbb épület esetében a tetőzet rongáltsága, hiányossága jelentett gondot. Ezek közé tartoztak a pusztafogacsi, a csász-, a hatrongyos-, a rét-, a sárgapusztai, a filagóriás-, a vince-, valamint a csárdatanyai – korábban alatkai – tanintézetek. Utóbbi helyen a cserepek hiányossága miatt nagyobb esőzéskor a víz a falba szivárgott, illetve a tanterem déli sarkába csepegett. Számos esetben az épületek falazata és külső vakolata is szomorú látványt nyújtott. Javítani, illetve pótolni kellett az ereszcsatornákat a szárazbőpusztai, illetve a töviskespusztai iskolákban. Lepergett a vakolata a filagóriástanyai, a pusztafogacsi, a rét-, a töviskes-, a kétútköz-, a csász-, a sárga-, illetve a szárazbőpusztai tanodáknak is. Szárazbőpusztán a vakolatot – mivel az törekes sár volt – a csapadék rendszeresen leáztatta, továbbá az épület statikailag is problémás volt, ugyanis az északkeleti részén megsüllyedt, így a tanítói lakás falazata is megrepedt.

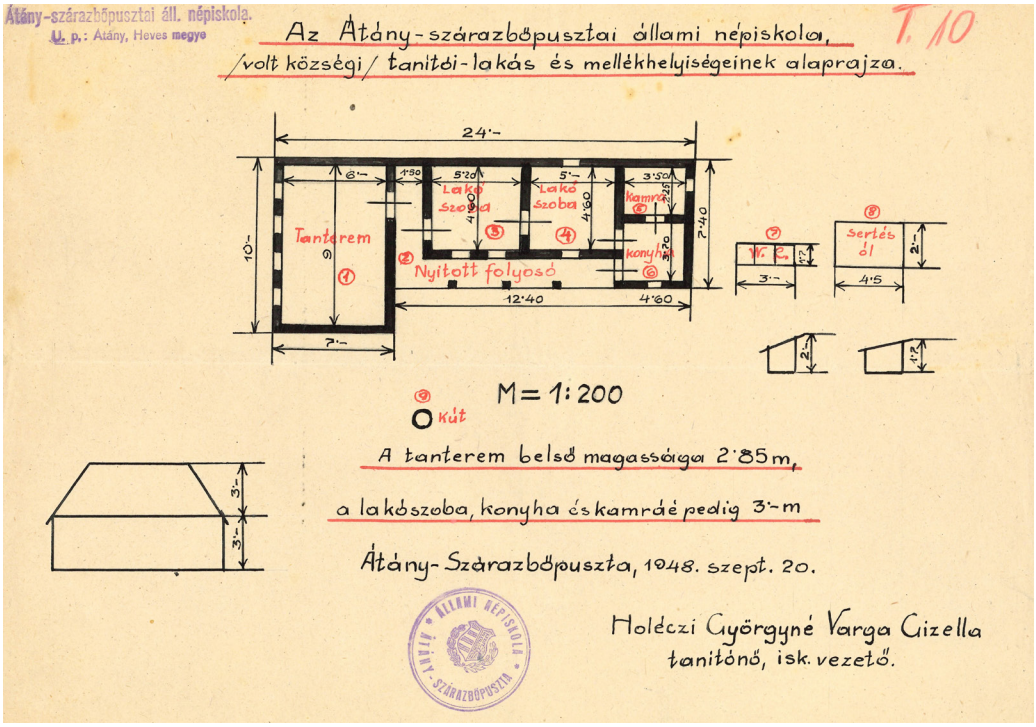

6. kép – A szárazbőpusztai iskolaépület alaprajza, 1948

A kétútközpusztai iskolánál a falazat felét omladékos állapotban találták, Pusztahídvégen pedig az 1876/77-ben épült iskolaépület egyébként jó állapotú falai nedvesedtek. Több helyen – Császpusztán, Sárgapusztán, Hatrongyospusztán, Filagóriástanyán, Rétpusztán, Töviskespusztán – rossz karban voltak az ablakok és az ajtók is, az üvegek rendszerint hiányoztak belőlük. Pusztahídvégen az ajtók és az ablakok kicsik voltak és rosszul záródtak, Hercegtagon pedig mind az ajtók, mind az ablakok hiányoztak a tanítói lakásról.[131]

131 MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948; Iskolai törzskönyvek, 1948.

A tantermek állapota is változatos képet mutatott attól függően, hogy mennyire sújtotta az adott tanyát a háború. Az osztálytermek többségének alapterülete többnyire 50–65 m^2 között alakult. Természetesen kivételek itt is voltak, a legkisebb tantermekkel a kétútközpusztai – 36 m^2 –, illetve a hercegtagi iskola – 42 m^2 – rendelkezett. A legnagyobb iskolatermek Pusztafogacson – 67 m^2 –, Vincetanyán – 68 m^2 –, illetve Pusztahídvégen – 72 m^2 – voltak.[132] A helyiségek bútorzatát és taneszközökkel való ellátottságát tekintve a dinnyéshátpusztai és a vincetanyai iskolák voltak a legkedvezőbb helyzetben. Előbbi esetében huszonegy pad, egy tanítói asztal és szék, egy dobogó, egy kályha, egy állványos tábla, egy számológép, öt térkép, kilenc szemléltető kép, egy üvegrúd és méterrúd volt. Az iskola épületét és a hiányzó tanszereket 1948 végén a minisztérium segítségével kijavították, illetve pótolták, így jutott az intézmény többek között tizennégy új padhoz és három szemléltető képhez.[133] Nagyon hasonló volt a vincetanyai tanoda berendezése és taneszközkészlete, amely húsz padból, egy tanítói asztalból és két székből, egy vaskályhából, egy iratszekrényből, egy dobogóból, két táblából, két zsinórírás tanítását segítő falitáblából, egy földgömbből, öt fali térképből, húsz szemléltető képből, egy űrmértékből és hosszmértékből állt.[134] Teljesnek volt mondható a töviskespusztai iskola bútorzata is. A többi intézmény tantermeiben többnyire padok, tanítói asztalok és székek, dobogók, kályhák, irattartó szekrények, táblák voltak. A hiányosságok tekintetében jelentős eltérések figyelhetők meg. Teljes egészében elpusztult a bútorzat a rétpusztai és a jusztustanyai iskolákban. Előbbi helyen mindössze négy darab pad és egy kályha, utóbbiban csupán tizenkilenc pad maradt az osztályteremben. A fent említett, bútorzatot teljesen nélkülöző tanodáknál valamivel kedvezőbb helyzetben volt a többi iskola. A bútorok közül nem rendelkezett megfelelő mennyiségű paddal a hercegtagi, a pusztahídvégi, a szárazbőpusztai, a császpusztai, a jánosi-, a csárda-, a filagóriás-, illetve a gyöngytanyai iskola. Ezen felül Jánositanyán nem volt tanítói asztal és szék, Csárdatanyán, Jánositanyán, Pusztahídvégen dobogó, Kétútközpusztán és Gyöngytanyán irattartó szekrény, Császpusztán tábla, kályha, illetve irattartó szekrény, Filagóriástanyán tábla. A kiegészítő berendezési tárgyak közül Pusztahídvégről, Filagóriástanyáról, Töviskespusztáról hiányzott a fásláda és a víztartó, továbbá mindezek mellett Hercegtagról, Rétpusztáról, Csárda-, Gyöngy-, Jusztus- és Jánositanyáról a fogas is. Bár a kétútközpusztai iskola a szükséges bútorokkal el volt ugyan látva, vélhetően azoknak rossz állapota miatt mégis szükséges volt új tanítói asztal és szék, illetve kályha beszerzése.[135] Teljesen nélkülözték a taneszközöket a hercegtagi, a pusztahídvégi, a jánositanyai, valamint a Tiszafüredhez tartozó tanyasi iskolákban. Szárazbőpusztán, Csárdatanyán és Császpusztán nem voltak számológépek, térképek, illetve szemléltető képek, ezenfelül Szárazbőpusztán mértékek sem. A kétútközpusztai iskolából csupán a szemléltető eszközök és képek hiányáról tettek jelentést.[136]

132 MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948; Iskolai törzskönyvek, 1948; 3871/1946.

133 MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948; 2288/1948.; 4342/1948.

134 MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948; 3871/1946.

135 MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948; Iskolai törzskönyvek, 1948.

136 MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948; Iskolai törzskönyvek, 1948.

A tanintézetek világítása kivétel nélkül petróleumlámpával, fűtése fa- vagy széntüzelésű kályhákkal történt. Utóbbi több helyen a tüzelőanyag – Pusztahídvég és Jánositanya – vagy a kályha – Császpuszta – hiánya miatt problémába ütközött. A legtöbb helyen megoldatlan volt a vízellátás, amelyet az iskola telkén lévő kutak biztosítottak, ám a víz számos helyen – Csárdatanyán, Császpusztán, Pusztahídvégen, Kétútközpusztán, Filagóriástanyán és Rétpusztán – ihatatlan volt. A hatrongyospusztai, a hercegtagi, a szárazbőpusztai és a jánositanyai iskola telkén pedig nem volt kút sem, ezért például Hercegtagon körülbelül 100 méterről kellett a vizet hordani, továbbá illemhely híján a tanulók a 75 méterre lévő magánárnyékszéket voltak kénytelenek használni.[137] A felekezeti fenntartású iskolák államosításával párhuzamosan széles körű társadalmi mozgalmat indítottak, amely a „*dolgozók az iskoláért*" nevet viselte. A program keretében megalakított iskolaépítési bizottságok munkájának köszönhetően 1948 őszére a térség számos külterületi iskolája is kisebb-nagyobb mértékű tatarozásban részesült.[138]

E fejezet végéhez érve elmondható, hogy a II. világháborút követően az oktatás beindítása és az anyagi károk helyreállítása mellett a tanyasi iskolák egy részének más problémával is meg kellett küzdenie, amely pedig a földbirtokreformból eredő fenntartóhiány volt. A földbirtok-politika változása az uradalmi iskolák fennmaradását veszélyeztette, ugyanis a kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt számos esetben mind a politikai község, mind az egyház vonakodott ezen intézmények fenntartási költségeit magára vállalni. Az említett jelenség ismét hangsúlyozta a tanyasi iskolák periférikus jellegét. Fejlesztés és bővítés terén – bár több helyen kísérletet tettek rá – szintén az elmaradottság jellemezte őket, a II. tanítói állást csupán a csárdatanyai és a pusztahídvégi iskolákban sikerült megszervezni.

A tanyasi iskolák alkonya

Az 1950-es évekkel új korszak kezdődött Dél-Heves pusztai iskoláinak életében, ugyanis ezen intézmények csillaga innentől kezdve fokozatosan leáldozott. Az 5.201/4/II.-1/1950. (I. 29.) BM rendelet értelmében 1950. február 1-én a Pusztakócson található öt tanyasi iskola Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez került.[139] Még ezt megelőzően, 1949 őszén a Heveshez tartozó Gergelytelepen új tanyasi iskolát létesítettek, így az 1949/50-es tanév végén 14 pusztai iskola működött a térségben, melyek túlnyomórészt osztatlan tanintézetek voltak. Kivételt csupán a csárdatanyai és a pusztahídvégi intézmények képeztek, ahol két-két tanulócsoport működött.[140]

137 MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára, 1948; Iskolai törzskönyvek, 1948.

138 Gál 2023. 109.

139 A belügyminiszter 5.201/4/II-1/1950. (I. 29.) számú BM rendelete számú rendelete a megyék nevének, székhelyének és területének megállapításáról szóló 4.343/1949. (XII. 14.) számú MT rendelet rendelet egyes rendelkezéseinek hatálybaléptetése és végrehajtása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1950. január 29. 157–158.

140 MNL HVL VI.501. 169. k. 2615/1949.; MNL HVL XXIII.18.c. 1210–21/1950–51.

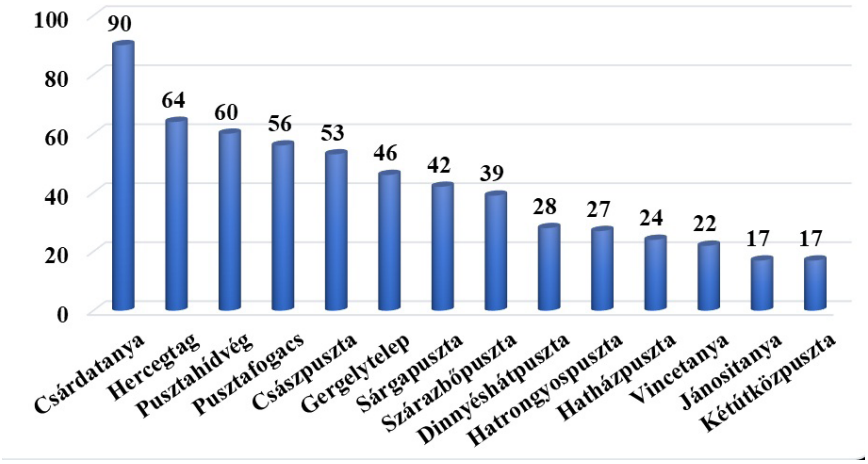

2. diagram – A dél-hevesi tanyasi iskolák tanulói létszáma az 1949/50-es tanévben[141]

A diagramra tekintve látható, hogy az iskolák tanulói létszáma nagyon változatos képet mutatott, a legnagyobb intézmény a csárdatanyai volt közel 90 fős létszámmal, de a nagyobbak közé tartozott a hercegtagi, a pusztahídvégi, a pusztafogacsi és a császpusztai iskola is, ahol a tanulói létszám meghaladta az 50 főt. A legkisebb tanintézet a jánositanyai és a kétútközpusztai volt, ahol a létszám még a 20 főt sem érte el, de szerényebb létszámmal működött a vincetanyai és a hatházpusztai is.

A fennmaradt szakfelügyelői jelentéseknek köszönhetően megismerhető a térség néhány iskolájának 1949/50-es tanévi állapota. A tantermek elhelyezése a II. világháború utáni viszonyokhoz képest többnyire megfelelő volt, kifogás alá csupán a hatházpusztai és a hercegtagi esett. Hatházpusztán a tanterem – mivel csak egyetlen ablakkal bírt – sötét, Hercegtagon pedig a tanulók számához képest kicsi volt, és higiéniailag sem felelt meg az elvárásoknak. Pusztahídvégen – ahol ekkor már csupán alsó tagozat működött – 1949. december 1-én egy másik tantermet is az iskola rendelkezésére bocsátottak, így az I–IV. osztályban tanuló hatvan gyermeket két tanulócsoportra tudták osztani. Ez a fejlesztés csupán átmeneti megoldást jelentett, katonai besorozás miatt 1951 januárjában ismét egy tanító tevékenykedett az intézményben egy tanulócsoporttal. A tanoda épülete jó állapotban volt, a legfőbb problémát a megfelelő mennyiségű taneszköz – csupán 2 darab térképpel bírt –, illetve a tüzelő hiánya jelentette. A taneszközökkel való ellátottság terén a korábbi időszakhoz képest nem történt számottevő változás a többi tanodában sem. A pusztahídvégi mellett jelentősebb mértékű hiánnyal küzdött a hercegtagi, a jánositanyai, a császpusztai, illetve a hatrongyospusztai iskola is, az elégtelenség többnyire a szemléltető képekben és térképekben mutatkozott. Császpusztán mindössze egy, a tanításhoz célszerűtlen kis tábla volt a tanteremben, a szemléltető eszközök és térképek teljes egészében hiányoztak. Nem rendelkezett semmiféle taneszközzel a kétútközpusztai tanoda sem, ahol – részben emiatt, részben pedig azért, mert 1949 októberétől 1950 januárjáig a tanyán nem volt rendszeres oktatás – a gyermekek előmenetele jelentős hátrányt szenvedett. A tantermek bútorzata tekintetében – a hatházpusztai iskola kivételével, ahol új és kifogástalan padok és tábla

141 MNL HVL XXIII.18.c. 1210–21/1950–51.

állt rendelkezésre – leginkább a régi, pedagógiailag célszerűtlen iskolapadok hagytak kívánnivalót maguk után, ami különösen Hercegtagon, Császpusztán, Hatrongyospusztán, valamint Pusztahídvégen volt tapasztalható. A padok mellett Császpusztán a tantermi szekrény, Jánositanyán a katedra, a tanítói asztal és székek, Kétútközpusztán a szekrény és a tanítói asztal hiányát rögzítették a jelentésekben, valamint Hercegtagon a kopott és zsíros felületű táblát. A legtöbb helyen továbbra is megoldatlan volt az iskola és a tanulók ivóvízzel való ellátása, Hatrongyospusztán az intézmény közelében egyáltalán nem létezett kút, de Pusztahídvégen is csak az 500 méterre lévő magánkutat tudták használni. Közegészségügyi szempontból kockázatot jelentett a hercegtagi iskolánál az illemhely hiánya, a tanulók az iskola környékén voltak kénytelenek szükségüket végezni.[142]

Az 1949/50-es tanév során a dél-hevesi tanyasi iskolák a csárdatanyai kivételével még mindig népiskolai keretek között működtek. Általános iskolává való átalakulásuk az 1950-es évek első harmadára tehető, az 1950/51-es tanévben a hatházpusztai és a hatrongyospusztai, az 1951/52-es iskolaév során pedig az 1951. évi 15. tvr. értelmében – a dinnyéshátpusztai és a pusztahídvégi kivételével – a többi tanyasi iskola is átalakult.[143] E két intézmény az 1952/53-as tanévben még népiskola formájában működött, az általános iskolává való átszervezés a pusztahídvégi esetében 1953 júniusában, a dinnyéshátpusztai esetében pedig 1953 szeptemberében történt meg.[144] 1950 novemberében új intézménynyel is gazdagodott a térség, melyet a Heveshez tartozó Ötödrészen állítottak fel.[145] Az 1951/52-es tanévben tizennégy iskola létezett a dél-hevesi pusztákon, amelyek a csárdatanyai és a sárgapusztai kivételével továbbra is teljesen osztatlan formában működtek. Csárdatanyán és Sárgapusztán a tanoda két tanulócsoportos volt, az alsó és felső tagozatos diákokkal két-két tanító foglalkozott. Mivel mindkét iskolában csak egyetlen tanterem állt rendelkezésre, így a két tagozat felváltva tanult délelőtt, illetve délután.[146] Az 1952/53-as tanévre két tanulócsoportossá vált a pusztafogacsi iskola is, ahol az oktatás immár két tanteremben zajlott. Ugyanebben a tanévben két tanulócsoportossá vált a gergelytelepi intézmény is, bár itt továbbra is csupán egyetlen tanterem állt a gyerekek rendelkezésére.[147]

Az ötvenes évek első harmadára tehető a pusztai iskolák megszűnésének első hulláma is, amit legfőképpen a mezőgazdaság kollektivizálására való törekvés idézett elő. A pártállam tanyákkal kapcsolatos legfőbb célkitűzését a tanyák mint a tervgazdálkodást akadályozó településtípus felszámolásában – községesítés, termelőszövetkezetekbe való betagozás – határozta meg. E célból 1949-ben létrehozták a Tanyai Tanácsot, melynek feladata a tanyák módszeres elsorvasztása volt. Az első ötéves terv során országosan mintegy 250 tanyaközpont felépítését tervezték, hogy ezáltal elősegítsék a tanyasi lakosság tanyaközpontokba költözését. A tanyák leépítését volt hivatott elérni az az intézkedés is, hogy 1949-ben külterületi építési tilalmat rendeltek el, ezzel párhuzamosan pedig igyekeztek támogatni a belterületeken történő építkezéseket. A gazdasági szempontok mellett a tanyák felszámolását a kulturális integráció szempontjából is kívánatosnak tartották, mivel

142 MNL HVL XXIII.18.c. 1212–1950.; XXIII.226.b. 126.A.84–1/1951.; 626–2/1951.
143 MNL HVL XXIII.18.c. 1210–21/1950–51.; 10. d. 2.; XXIII.326.b. 12–7/1950.; 12–30/1950.; 10–12/1951.; 10–23/1951.; 12–238/1951.
144 MNL HVL VIII.250. 1.; XXIII.18.c. 10. d. 2.; XXIII.226.b. 315–24/1953.; XXIII.326.c. 23. d. 2.
145 MNL HVL VIII.293. 1.
146 MNL HVL XXIII.326.c. 26. d. 7.
147 MNL HVL XXIII.326.c. 23. d. 2.; 26. d. 8.

úgy vélték, hogy az oktatás megszervezése komoly nehézségekbe ütközik, olykor pedig lehetetlen, így a megfelelő infrastrukturális ellátottság hiánya miatt a tanyák lakossága kimarad a „*központi direktívának megfelelő nevelésből*".[148]

A Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) intézkedései természetesen a dél-hevesi térségben is éreztették hatásukat. Az 1950-es években az ötödrészi iskola megnyitása után további iskolaalapítások és építések már nem történtek. Mindezek mellett a termelőszövetkezetek létesítése magával hozta azt a jelenséget is, hogy a kisebb tanyák fokozatosan elnéptelenedtek, így az iskola a tanulók hiánya miatt természetes módon szűnt meg. Ennek köszönhetően zárta be kapuit elsőként a hatházpusztai intézmény, ahová az 1950/51-es tanévre huszonkét tanuló iratkozott be, az 1951/52-es tanévet is huszonöt gyermekkel tervezték elindítani, ám az a tanító távozása, illetve a lakosság elköltözése miatt nem vehette kezdetét. Mivel a tanyán a tsz fokozatosan megszüntette a lakásokat, így a teljesen elnéptelenedő pusztán a szünetelő iskolát az 1951/52-es tanév befejezésével végleg bezárták.[149] Az 1951/52-es tanév végén végleg kicsengettek a szárazbőpusztai és a vincetanyai iskolákban is. Vincetanyán már az 1950/51-es tanévben is csupán alsó tagozat működött, a felső tagozatos gyermekek a tarnamérai iskolába jártak be. Az 1951/52-es iskolaévre még tizenöt, az 1952/53-as tanévre viszont már csak tíz tanuló iratkozott be az intézménybe, ezért a Hevesi Járási Tanács VB 1952. szeptember 11-én hozott 134/1952. XLI. sz. határozatával a tanintézetet megszüntette, tanulóit és tanítóját a Tarnamérai Állami Általános Iskolába helyezte át.[150] A keleti felén erőteljesen behorpadt – és bottal alátámasztott – tetőzetű, 80%-ban lehullott vakolatú épületben működő szárazbőpusztai iskola az előzőekhez képest a népesebbek közé tartozott. Az 1951/52-es tanév harminc tanulóval indult, ám félévkor az átiratkozások miatt már csak huszonnégy diák tanult a pusztán. Az 1952/53-as iskolaévre mindössze tizenkilenc tanuló iratkozott be, ezért az intézményt az 1951/52-es tanév végével megszüntették, tanítónőjét Veszprém megyébe helyezték át.[151] 1952 nyarán bezárták a hatrongyospusztai iskolát is, ám a többi bezárt tanintézettel szemben ez az intézmény két évi szünetelés után a szülők kérésére 1954 szeptemberében újból megnyitotta kapuit a tanulók előtt.[152]

Az első iskolabezárási hullám után, az 1953/54-es tanévben a megmaradt tizenegy pusztai iskola közül csupán a pusztafogacsi bírt két tanteremmel, a többi intézményben továbbra is egyetlen terem állt a gyerekek rendelkezésére. Tanulócsoportok és tanítók tekintetében jobb arány figyelhető meg: két tanulócsoporttal – külön alsó és felső tagozattal – és ugyanennyi tanítóval bírt a pusztafogacsi, a csárdatanyai, a gergelytelepi, valamint a sárgapusztai tanintézet. A többi osztatlan formában működött, melyek közül összevont alsó és felső tagozat volt Dinnyéshátpusztán, Hercegtagon, Ötödrészen, Jánositanyán és Kétútközpusztán. 1953 szeptemberétől szervezeti átalakítás eredményeképpen a császpusztai iskola a Hevesi IV. számú Állami Általános Iskola alsótagozatú tagiskolája lett.[153]

148 Kimmel 2025. 217–219.
149 MNL HVL XXIII.326.b. 12–7/1950.; 10–12/1951.; 10–23/1951.
150 MNL HVL XXIII.326.b. 12–7/1950.; 10–12/1951.; 10–23/1951.; MNL HVL XXIII.326.a. 1. k., 734.
151 MNL HVL XXIII.326.b. 10–23/1951.; 14–39/1952.; MNL HVL XXIII.1006.b. 84–21/1952.
152 MNL HVL XXIII.326.a. 1. k. 734.; 3. k. 561.
153 MNL HVL XXIII.18.c. 13. d. Statisztikai tájékoztató az általános iskolákról, 1953/54. tanév II. félév; MNL HVL XXIII.326.c. 26. d. 14.

7. kép – Életkép a pusztafogacsi iskola udvarán (a fotó az 1950-es, 1960-as években készült)

Az első bezárási hullámot követően az 1950-es évek derekától rövid ideig tartó szerény előrelépés figyelhető meg a térség tanyasi iskoláztatásában. 1954. január 1-én új pusztai iskolát kapott a dél-hevesi régió, közigazgatásilag is Heves megyéhez csatolták Akolhátpusztát, ezzel együtt annak két tanulócsoportos, két tanteremből álló tanintézetét is.[154] Az 1954/55-ös iskolaév kezdetével két tanulócsoportossá fejlődött a hercegtagi és az ötödrészi iskola is, mindkét helyen két tanító oktatta külön az alsó és a felső tagozatot. Egy évvel később, 1955 nyarán megvalósult az elhanyagolt külsejű ötödrészi intézmény felújítása, illetve a második tanterem kialakítása is.[155] 1956-ban ismét jelentős változások érintették a térség tanyasi iskoláit. Az 1955/56-os tanévre a jánositanyai intézmény tanulóinak száma mintegy tizenegy főre csökkent. Ennek az volt az oka, hogy ez a tanya is termelőszövetkezeti birtokba került, így a lakosság fokozatosan elköltözött onnan. A tanya elnéptelenedése okán a Besenyőteleki Állami Gazdaság kérelmezte a Jánositanyán lévő tanintézet megszüntetését, ezzel párhuzamosan pedig a Besenyőtelekhez tartozó Tepélypusztán új iskola megnyitását. Az Oktatásügyi Minisztérium elfogadta a kérelmet, a jánositanyai iskolát 1956. szeptember 1-i hatállyal áthelyezte Tepélypusztára. Az új in-

154 Közlemények a Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkárságától. *Magyar Közlöny*, 1954. június 17. 238.
155 MNL HVL XXIII.326.c. 26. d. 6.; 9.

tézmény részére a tantermet az állami gazdaság épületében helyezték el, a tanító pedig a volt jánositanyai iskolából érkezett.[156]

Az 1950-es évek utolsó harmadában csupán Hercegtagon és Sárgapusztán történt számottevő változás a tanyasi iskoláztatásban. 1958 tavaszán a Heveshez tartozó Rózsahegy, Bánom és Bernáthegy lakossága kérelmezte a hercegtagi tanintézet épületének lebontását és Bernáthegyre való áthelyezését. Kérelmüket azzal támasztották alá, hogy a hercegtagi iskola elnéptelenedett, a közelben lévő csárdatanyai pedig nem tudta már befogadni a kérelmezők tanköteles gyermekeit.[157] A petíció nem vezetett eredményre, sőt, 1958 őszén további egy tanteremmel bővítették a hercegtagi intézményt. Ezzel párhuzamosan, 1958-ban a Hevesi Állami Gazdaság támogatásával egy új tanteremmel bővítették a sárgapusztai iskolát is.[158] Ezek a fejlesztések nem voltak hosszú életűek, 1959. január 1-gyel az egyik tanító áthelyezése miatt a hercegtagi tanintézet egytanítós, osztatlan iskolává fejlődött vissza, ahol ismét egyetlen tanteremben tanult az összevont alsó és felső tagozat. A feleslegessé vált tantermet a hevesi Kossuth MgTsz kapta meg használatra.[159] A hercegtagihoz hasonlóan a diákok számának drasztikus csökkenése miatt az 1959/60-as iskolaév során osztatlanná kellett visszafejleszteni a sárgapusztai iskolát is, mivel az 1958/59-es tanév végi negyvennégy fős létszám az új iskolaév elejére – a magasabb szintű, szakrendszerű oktatást biztosító iskolákba történő átiratkozások miatt – huszonhat főre csökkent. Az alacsony létszám miatt a tanév során redukálni kellett a tanítók számát, a feleslegessé váló második tantermet pedig szertárként használták.[160]

Az 1959/60-as iskolaév végén tehát tizenhárom tanintézet működött a dél-hevesi pusztákon, ami az 1949/50-es tanévihez képest eggyel kevesebb. Az iskolák közül az akolhátpusztai, a csárdatanyai, a gergelytelepi, az ötödrészi, a pusztafogacsi két tanulócsoportosak voltak, külön alsó és felső tagozattal, ahol a diákokkal két pedagógus foglalkozott. Tantermek tekintetében a csárdatanyai és a gergelytelepi tanintézet továbbra is csak egy tanteremmel bírt, a többi intézményben két tanterem állt rendelkezésre. Osztatlan formában, egyetlen teremmel működött a dinnyéshátpusztai, a hatrongyospusztai, a hercegtagi, a kétútközpusztai, a sárgapusztai, a tepélypusztai, a császpusztai és a pusztahídvégi iskola, melyek közül az utóbbi kettő továbbra is csak alsó tagozattal rendelkezett.[161]

Az 1960-as években felgyorsult a térség pusztai iskoláinak felszámolása. Az 1961. évi III. törvény nagyszabású oktatásügyi reformokat vezetett be, amelyeknek az elavult, korszerűtlen tanyasi iskolák sem pedagógiai, sem infrastrukturális szempontból nem tudtak megfelelni. A hatvanas évekre tehető a tömegközlekedés ugrásszerű fejlődése is, melynek eredményeként a tanyák izoláltsága megszűnt, egyszerűbbé vált a gyermekek beszállítása a szakrendszerű oktatást biztosító körzeti iskolákba. Ezek a tényezők jelentős hatást gyakoroltak a tanintézetek tanulói létszámára, amit a 3. számú diagram segítségével mutatok be.

156 MNL HVL XXIII.18.c. 85–5/5–7/1956.
157 MNL HVL XXIII.1046.a. Heves Községi Tanács VB 1958.05.12. napi ülésjegyzőkönyve.
158 MNL HVL XXIII.326.c. 26. d. 7.; 9.
159 MNL HVL XXIII.18.a. 9. d. 1.
160 MNL HVL XXIII.18.a. 4. d. 1.; 9. d. 1.
161 MNL HVL XXIII.18.a. 9. d. 1.

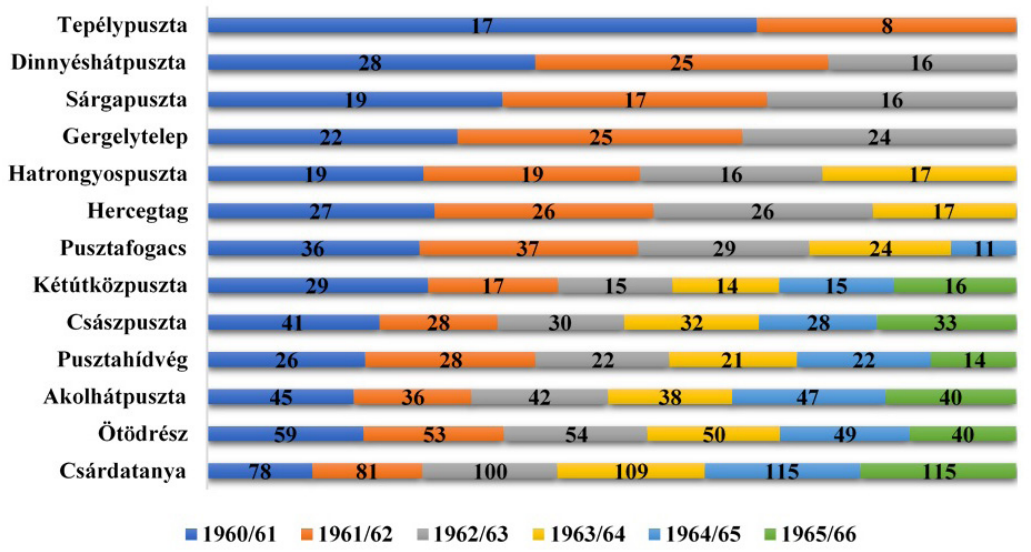

3. diagram – A dél-hevesi pusztai iskolák tanulói létszámának alakulása az 1960-as évek első felében[162]

A diagramra tekintve látható, hogy az 1960-as évek első felében évről évre drasztikusan csökkent a tanyasi iskolák tanulóinak létszáma. Számottevő csökkenés figyelhető meg az akolhátpusztai, a császpusztai, a kétútközpusztai, illetve a tepélypusztai intézmény esetében, ahol az 1961/62-es iskolaévre kilenc–tizenhárom diákkal kevesebben iratkoztak be, mint az előző tanévben. Nagyarányú visszaesés jellemezte az 1961/62-es és az 1962/63-as iskolaévek között a dinnyéshátpusztai, az 1962/63-as és az 1963/64-es tanévek között a hercegtagi, illetve az 1963/64-es és az 1964/65-ös tanévek között a pusztafogacsi iskolákat is. Folyamatosan emelkedő tendenciát csupán a csárdatanyai tanintézet mutatott, ami azzal magyarázható, hogy a Boconád és Heves közötti országút két oldalán elterülő szórt tanya lakosságának egyik felét a boconádi, a másikat pedig a hevesi tsz dolgozói alkották, így a népességszám is jelentősen meghaladta a többi tanyáét.[163] Ennek megfelelően 1961-ben felépítettek egy új, két tanteremből álló iskolaépületet, aminek köszönhetően a négy tanulócsoportra osztott gyermekeket az 1961/62-es iskolaévtől már három tanterem és négy tanító várta. A diákok létszámának további emelkedése miatt az 1962/63-as tanévtől már öt pedagógust alkalmaztak.[164]

A tanulói létszám tekintetében csökkenő tendenciát mutató iskolákat fokozatosan elsorvasztották, majd megszüntették. Elsőként a tepélypusztai tanintézet került sorra, amelyet az 1961/62-es tanévben alsótagozatú tagiskolává szerveztek át, majd az iskola-

162 MNL HVL XXIII.18.a. 8. d. Heves megyei iskolák járásonként (fotók, létszámadatok) 1958–1965.

163 Tanyának nagy – falunak kicsi. Alatka-Csárdatanya-Újfalu. *Heves Megyei Népújság*, 1964. december 10. 3. Csárdatanyát az 1950-es évek közepén az infrastrukturális és népességszámbeli viszonyaira tekintettel Alatka néven kisközséggé kívánták szervezni. Ez a terv azonban nem valósulhatott meg, a tanya még az 1960-as években is egy kisközség alsó határán mozgott. (Lásd: Új község születik. *Heves Megyei Népújság*, 1955. augusztus 4. 2.)

164 MNL HVL XXIII.18.a. 16. d. 2.; 20. d. 1.; 26. d. 2.; 30. d. 2.; 33. d. 4.; MNL HVL XXIII.1013.b. 131/1961.

év végével bezártak. Ugyanebben a tanévben a Füzesabonyi II. számú Általános Iskola alsótagozatú tagiskolájává szervezték át a kétútközpusztai intézményt. Visszafejlesztés történt a gergelytelepi iskolában is, a korábbi két tanulócsoportos tanintézet az 1961/62-es tanévtől egy tanulócsoportos, egytanítós, osztatlan iskolává alakult át.[165] Az 1962/63-as tanév végével újabb iskolabezárás történt: 1963 nyarára Dinnyéshátpuszta lakossága olyan mértékben elköltözött a tanyáról, hogy az új iskolaévre mindössze a tanító két gyermeke maradt volna. Ezzel egyidőben a sárgapusztai szülők is magasabb alaptudást nyújtó, szakrendszerű iskolába kívánták járatni gyermekeiket. A Hevesi Járási Tanács Végrehajtóbizottsága az 1963. augusztus 7-én tartott ülésén a 184-5/1963. szám alatt határozatot hozott a dinnyéshátpusztai, a gergelytelepi és a sárgapusztai iskola megszüntetéséről, ugyanakkor kilátásba helyezte a hercegtagi, az ötödrészi és a hatrongyospusztai intézmények felszámolását is.[166]

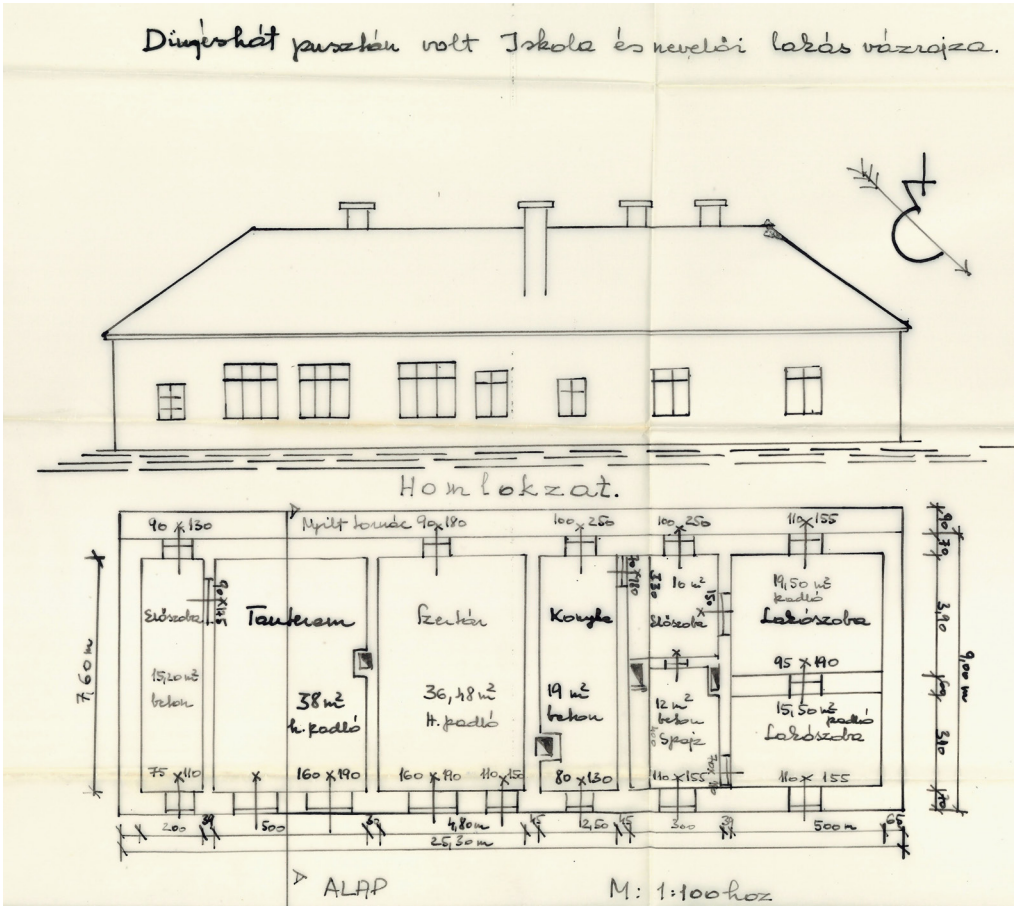

8. kép – A dinnyéshátpusztai iskola homlokzati és alaprajza a lebontás előtt, 1968

165 MNL HVL XXIII.18.a. 20. d. 1.; 8.d. Heves megyei iskolák járásonként (fotók, létszámadatok) 1958–1965.

166 MNL HVL XXIII.326.a. 16. d. 1. k. A Hevesi Járási Tanács VB 1963.08.07. napi ülésjegyzőkönyve.

A hercegtagi tanintézet az 1963/64-es iskolaévet még tizenhét tanulóval kezdte meg, ám elnéptelenedés és a szülők kérése okán 1964. január 6-tal megszűnt. Az intézmény diákjait a csárdatanyai iskolában helyezték el.[167] Hasonló sorsra jutott a hatrongyospusztai iskola is: az 1963/64-es tanévet ugyancsak tizenhét tanulóval kezdte meg, a szülők kezdeményezésére az 1964/65-ös tanévtől a tanintézet diákjait azonban kisvasúton naponta Pélyre szállították, így az intézmény az 1964/65-ös iskolaév kezdetén bezárta kapuit.[168] Pusztafogacson az iskola megszüntetése nem volt zökkenőmentes a szülők heves ellenállása miatt. A legfőbb aggodalmat az képezte, hogy a tanulókat nem tudták Tarnamérán elhelyezni, valamint a falutól 5 km-re fekvő tanyáról csapadékos és fagyos időben a 8–10 éves gyermekek képtelenek voltak naponta megtenni az iskolába vezető utat. A felszámolás gondolata a létszámcsökkenés miatt már az 1963/64-es tanév végén felmerült, ám a szülők kérésének engedve a Hevesi Járási Tanács VB Művelődésügyi Osztálya az 1964/65-ös iskolaévre engedélyezte az intézmény működését, de már csak az alsó tagozat tizenegy tanulójával. A felső tagozatos gyermekek a tarnamérai iskolába jártak be. A tanyára kirendelt új tanító, Keresztesi Péter ugyanakkor azt a feladatot kapta, hogy a tanév során győzze meg a szülőket a tanyasi oktatás hátrányairól, illetve a falusi iskola korszerűségéről. Az 1965/66-os tanévre már csupán hat tanulója maradt volna a pusztafogacsi intézménynek, így a szülők további tiltakozása ellenére az 1964/65-ös iskolaév végével megszüntették.[169]

A hatvanas évek második felére a megmaradt három osztatlan pusztai tanintézet felszámolása volt az elsődleges célja a járási tanács oktatási osztályának. Az 1967/68-as tanév végével megszüntették a kétútközpusztai és a császpusztai iskolákat is. Előbbi esetében az 1967/68-as tanévre még tizenhárom tanuló iratkozott be, az iskolaév végére számuk azonban kilenc főre apadt. A további létszámcsökkenés miatt – mivel az 1968/69-es tanévre már csak öt diák maradt volna – az iskolát megszüntették, tanulóit a Poroszlói Általános Iskolában helyezték el.[170] A császpusztai iskola valamivel nagyobb létszámmal bírt, az 1967/68-as iskolaévben húsz gyermek látogatta az intézményt. A megszüntetést a kétútközpusztai iskolával egyidőben, az 1967/68-as tanév végén hajtották végre.[171]

A tanyasi iskolák bezárása után az ott lakó tanköteles gyermekek rendszerint a legközelebb fekvő települések iskoláiba jártak be, többnyire napi ingázással. Ez a megoldás hosszabb távon nem bizonyult ideálisnak, amit a hatrongyospusztai gyerekek helyzete is bizonyított. Évekkel az intézmény bezárását követően, 1969. február 1-én megszűnt a tanulókat a pélyi iskolába szállító kisvonat, a tizenöt tanyasi diák iskolába járása így megoldhatatlanná vált. A hatrongyospusztai iskola épületét annak megszüntetése után lebontották, ezért a Hevesi Járási Tanács VB Művelődésügyi Osztálya az 1968/69-es tanév végéig

167 MNL HVL XXIII.326.c. 23. d. 4.; XXIII.1046.b. 2352/1963.; 397/1964.

168 MNL HVL XXIII.18.a. 20. d. 1.; 8. d. Heves megyei iskolák járásonként (fotók, létszámadatok) 1958–1965.; XXIII.326.c. 23.d. 4.

169 MNL HVL XXIII.326.c. 23. d. 4.; XXIII.1103.a. Tarnaméra Községi Tanács VB 1965.06.10. napi ülésjegyzőkönyve.

170 MNL HVL XXIII.226.a. 26. d. 3. A Füzesabonyi Járási Tanács VB 1968.08.14. napi ülésjegyzőkönyve. Beszámoló az általános iskolai oktatás helyzetéről és a további feladatokról; MNL HVL XXIII.18.a. 51. d. 1.; 56. d. 36869/1968.; 57. d. 5. A III. ötéves művelődésügyi terv várható teljesítésének értékelése, 1970. 4.

171 MNL HVL XXIII.18.a. 51. d. 1.; 57.d. 2. Összesítő statisztikai jelentés az általános iskolák 1968/69. tanévi helyzetéről; 57. d. 5. A III. ötéves művelődésügyi terv várható teljesítésének értékelése, 1970. 4.

a tanyán egy helyiséget tanteremnek rendezett be és egy pedagógust is biztosított.[172] Az ideiglenesen megnyitott intézmény végül két tanéven keresztül működött, az 1969/70-es iskolaévre tizenkét tanuló iratkozott be, a tanév végén már csak tíz diák látogatta. A tanintézet működése 1970 nyarán megszűnt.[173] Ugyanebben a tanévben az utolsó alsótagozatú osztatlan iskolát, a pusztahídvégit mindössze tizenöt diák látogatta.[174] Az intézményt a további létszámcsökkenés miatt a Sarudi Községi Tanács VB – dacára a szülők ellenállásának – a 87/1970. /VI.18/. számú határozata értelmében 1970. július 1-i hatállyal, körzetesítés folytán szüntette meg.[175] A pusztahídvégi iskola bezárásával egyidőben – az 1969/70-es tanévre – a tanulók létszámának csökkenése miatt vegyes tagozatú osztatlan iskolává vált az akolhátpusztai, a nyolc évfolyamon huszonegy diákkal. Tantermeinek és tanítóinak száma is egyre csökkent.[176] 1972 májusára a csárdatanyai tanintézetbe bevezették az ivóvizet, melynek költségeit a helybeli tsz állta, cserébe az 1902-ben épült iskolaépületet a tsz használatára adta át az intézmény. Ennek eredményeképpen az 1972/73-as tanévtől már csak az 1960-ban épült kéttantermes iskolaépületben folyt a tanítás.[177]

Az 1971-ben bevezetett Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció célként tűzte ki a közoktatási intézményhálózat fejlesztését is. Ennek köszönhetően az 1970-es évekre elérte tetőpontját az iskolák körzetesítésének folyamata. A koncepció keretében bővíteni kívánták a diákotthonok, vagy más néven tanyasi kollégiumok számát, hogy ezzel tovább csökkenthessék a tanyákon működő, korszerűtlen iskolákat.[178] A kormányprogram hatásai a dél-hevesi térségben is jelentkeztek. Okulva a hatrongyospusztai gyermekek iskoláztatásával kapcsolatos anomáliából, Dél-Heves tanyáin élő és a körzeti iskolákba naponta ingázó gyermekek szakrendszerű oktatásának és bentlakásának biztosítására tervbe vették, hogy 1974. szeptember 1-i megnyitással Hevesen egy nyolc tantermes iskolát és százhúsz férőhelyes diákotthont létesítenek. Ennek köszönhetően megvalósult a térségben még működő három tanyasi iskola felszámolása is. Már az előkészületek fázisában a Pélyi Községi Tanács VB a 86/1973. /XI.22./ számú határozatával kimondta a mindössze tizenkét tanulóval, egy tanteremmel és egy tanítóval bíró akolhátpusztai tanintézet 1974. augusztus 31-i hatállyal történő megszüntetését. A határozat értelmében a tanulókat a hevesi új iskolában kívánták elhelyezni.[179]

172 Interpelláció. Mi lesz a hatrongyosi iskolásgyerekekkel? … *Heves Megyei Népújság*, 1969. február 16. 6.
173 MNL HVL XXIII.18.a. 57. d. 2.; 67.d. 2.
174 MNL HVL XXIII.18.a. 67. d. 2.
175 MNL HVL XXIII.1091.a. Sarud Községi Tanács VB 1970.06.18. napi ülésjegyzőkönyve.
176 MNL HVL XXIII.18.a. 57. d. 2.
177 MNL HVL VIII.226.a. 5.
178 Reisz 2004. 25–26., 30–31.
179 MNL HVL XXIII.1085.a. Pély Községi Tanács VB 1973.11.22. napi ülésjegyzőkönyve.

9. kép – A térség utolsó pusztai iskoláinak egyike Akolhátpusztán (a fotó az 1950–1960-as években készült)

1974 elején döntés született a csárdatanyai és az ötödrészi iskola felszámolásával kapcsolatban is. A négy tanulócsoportra elosztott ötvennégy tanulólétszámú, két tanteremből álló és öt pedagógust foglalkoztató csárdatanyai tanintézet 1974. szeptember 1-gyel történő megszüntetését a Boconádi Községi Tanács VB az 1974. február 12-én hozott 11/1974. /II.12./ számú határozatával mondta ki. Alig egy hónappal később, 1974. március 28-án Heves Nagyközség Tanácsa is döntött az ötödrészi iskola sorsáról, a 15/1974. számú tanácshatározat értelmében elrendelte a két tanulócsoportban huszonnégy tanulóval és két pedagógussal működő intézmény 1974. szeptember 1-i hatállyal történő bezárását. A diákok további taníttatásáról és elhelyezéséről mindkét község a Hevesen épülő új iskolában kívánt gondoskodni.[180] 1974. szeptember 1-én a hevesi Körzeti Általános Iskola és Diákotthon megnyitásával lezárult a dél-hevesi tanyasi iskoláztatás 109 éves története. Az egykori iskolák épületeinek egy részét a megszűnést követően lebontották, például 1964-ben a hercegtagit, 1965-ben a hatrongyospusztait, 1968-ban a dinnyéshátpusztait, 1974-ben pedig az ötödrészit.[181] Az iskolaépületek másik része új gazdára talált. A megszűnés folytán használaton kívül álló sárgapusztai iskolaépületről 1965 januárjában a Polgári Védelem Megyei Parancsnokságának javára mondott le a Heves Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya.[182] Több iskolaépületet a helybeli tsz vásárolt meg, így többek

180 MNL HVL XXIII.1013.a. Boconád Községi Tanács VB 1974.02.12. napi ülésjegyzőkönyve; MNL HVL XXIII.1046.a. Heves Község Tanácsának 1974.03.28. napi ülésjegyzőkönyve.

181 MNL HVL XXIII.1046.b. 2352/1963.; 397/1964.; MNL HVL XXIII.1085.b. 513/1965.; MNL HVL XXIII.1110.b. 130/1968.; MNL HVL XXIII.1046.a. Heves Község Tanácsának 1974.03.28. napi ülésjegyzőkönyve.

182 MNL HVL XXIII.1046.b. 95/1965.

között a pusztahídvégi 1971-ben a sarudi Tiszamenti MgTsz, a csárdatanyai 1974-ben a Tarnagyöngye MgTsz tulajdonába került.[183]

Összegzésként megállapítható, hogy az 1950-es évektől kezdve megkezdődött a dél-hevesi térség tanyasi iskoláinak fokozatos felszámolása, ami egybecseng az országos trendekkel. Láthattuk, hogy az intézmények megszüntetése három hullámban történt, a kiváltó ok minden esetben más volt, melyek között megtalálható volt a pártállam tanyapolitikája, a szakrendszerű oktatás hiánya, illetve az úgynevezett tanyasi kollégiumok elterjedése. Az okok mellett a bezárási folyamat intenzitása kapcsán is párhuzamot vonhatunk az országos tendenciákkal, a dél-hevesi térség pusztáin 1950 és 1960 között három, 1961 és 1970 között tíz, 1971 és 1974 között pedig három darab tanintézet felszámolása történt meg.

Összegzés

A tanulmány végéhez érve átfogó képet kaphattunk a dél-hevesi térségben egykoron működő tanyasi iskolák példáján keresztül a magyar iskolarendszer eme sajátos intézménytípusának fejlődéstörténetéről, a pedagógiai terének és társadalmi szerepének történeti változásairól, valamint az oktatásügyön belül elfoglalt helyéről. Megállapíthatjuk, hogy a dél-hevesi pusztai iskoláztatás 109 évet felölelő története során a tanyasi iskolák egy rövid időszakot kivéve mindig az oktatásügy peremére szorultak. Ezt bizonyítja az is, hogy úgy a létrehozásuk, mint a felszámolásuk a jogszabályi környezet mentén olykor erőszakos módon történt. Munkámban rávilágítottam ugyanakkor arra is, hogy a pusztai iskolák perifériás helyzetének jellege és mértéke a különböző történelmi korokban számos eltérést mutatott. Peremvidéki jellegükből adódóan ezen intézmények emlékét napjainkban már csupán néhány, még élő egykori tanuló emlékezete, illetve a levéltárak raktáraiban fellelhető csekély mennyiségű iratanyag és fotó őrzi.

Képjegyzék

1. kép	Iskolával rendelkező puszták a dél-hevesi térségben. A szerző saját szerkesztése.
2. kép	A pusztahídvégi iskola 1870-es években emelt épülete. MNL HVL XXIII.18.a. 8. d. Heves megyei iskolák járásonként (fotók, létszámadatok) 1958–1965.
3. kép	Az Akolhátpusztai Római Katolikus Elemi Népiskola pecsétjének lenyomata, 1908. EFL-X. Kisköre 7167/1908.
4. kép	A császpusztai iskola 1927-ben emelt épülete. MNL HVL XXIII.18.a. 8. d. Heves megyei iskolák járásonként (fotók, létszámadatok) 1958–1965.

183 MNL HVL XXIII.1091.b. 112/1972.; MNL HVL XXIII.1013.a. Boconád Községi Tanács VB 1974.10.08. napi ülésjegyzőkönyve.

5. kép	A vincetanyai iskola épülete az államosításkor. MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára. Tarnaméra-Vincetanya, 1948.
6. kép	A szárazbőpusztai iskolaépület alaprajza, 1948. MNL HVL VI.501. Az államosításkor átvett ingatlan vagyon okmánytára. Átány-Pusztaszárazbő, 1948.
7. kép	Életkép a pusztafogacsi iskola udvarán. MNL HVL XXIII.18.a. 8. d. Heves megyei iskolák járásonként (fotók, létszámadatok) 1958–1965.
8. kép	A dinnyéshátpusztai iskola homlokzati és alaprajza a lebontás előtt, 1968. MNL HVL XXIII.1110.b. 130/1968.
9. kép	A térség utolsó pusztai iskoláinak egyike Akolhátpusztán. MNL HVL XXIII.18.a. 8. d. Heves megyei iskolák járásonként (fotók, létszámadatok) 1958–1965.

Levéltári források

EFL	Egri Főegyházmegyei Levéltár
X.	Acta Parochialia
XI.	Acta Meritorum.
MNL HVL	Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára
IV.404.a.	Heves vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok (1877–1950)
V.280.	Tarnaméra nagyközség iratai (1857–1949)
VI.501.	Heves Vármegyei Tanfelügyelőség iratai (1904–1950)
VIII.148.b.	Hevesi I. számú Általános Iskola iratai. Anyakönyvek, tanulói nyilvántartások (1900–1975)
VIII.226.a.	Boconád-Csárdatanyai Állami Általános Iskola iratai. Általános és ügyviteli iratok (1955–1975)
VIII.228.b.	Tarnaméra-Pusztafogacsi Általános Iskola iratai. Anyakönyvek, tanulói nyilvántartások (1928–1963)
VIII.243.	Pély-Akolhátpusztai Általános Iskola iratai (1936–1972)
VIII.250.	Sarud-Pusztahídvégi Általános Iskola iratai (1953–1969)
VIII.293.	Heves-Ötödrészi Általános Iskola iratai (1950–1974)
XII.2.a.	Egri káptalan magánlevéltára. Tanácskozmányi jegyzőkönyvek és iratok (1754–1945)
XXIII.18.a.	Heves Megyei Tanács VB Művelődési szakigazgatási szerv iratai. Művelődési Osztály iratai (1957–1990)

XXIII.18.c.	Heves Megyei Tanács VB Művelődési szakigazgatási szerv iratai. Oktatási Osztály iratai (1950–1957)
XXIII.226.a.	Füzesabonyi Járási Tanács VB iratai. Testületi iratok (1950–1971)
XXIII.326.a.	Hevesi Járási Tanács VB iratai. Testületi jegyzőkönyvek, munkatervek (1950–1971)
XXIII.326.b.	Hevesi Járási Tanács VB iratai. Általános közigazgatási iratok (1950–1971)
XXIII.326.c.	Hevesi Járási Tanács VB iratai. Nem iktatott iratok (1950–1976)
XXIII.1006.b.	Átány Községi Tanács iratai. Általános közigazgatási iratok (1950–1990)
XXIII.1013.a.	Boconád Községi Tanács iratai. Testületi jegyzőkönyvek (1950–1990)
XXIII.1013.b.	Boconád Községi Tanács iratai. Általános közigazgatási iratok (1950–1990)
XXIII.1046.a.	Heves Községi Tanács iratai. Testületi jegyzőkönyvek (1950–1990)
XXIII.1046.b.	Heves Községi Tanács iratai. Általános közigazgatási iratok (1950–1990)
XXIII.1085.a.	Pély Községi Tanács iratai. Testületi jegyzőkönyvek (1950–1990)
XXIII.1085.b.	Pély Községi Tanács iratai. Általános közigazgatási iratok (1950–1990)
XXIII.1091.a.	Sarud Községi Tanács iratai. Testületi jegyzőkönyvek (1950–1989)
XXIII.1091.b.	Sarud Községi Tanács iratai. Általános közigazgatási iratok (1950–1990)
XXIII.1103.a.	Tarnaméra Községi Tanács iratai. Testületi jegyzőkönyvek (1951–1990)
XXIII.1110.b.	Tiszanána Községi Tanács iratai. Általános közigazgatási iratok (1950–1990)

Sajtóforrások

Eger / Egri Újság / Egri Népújság, 1879, 1919, 1921

Heves Megyei Népújság, 1955, 1964, 1969

Hevesmegyei Tanügy, 1896, 1897, 1899, 1901, 1902, 1914–1919

Hevesmegye Közigazgatási Lapja / Heves Vármegye Hivatalos Lapja, 1889–1895, 1914, 1926, 1927, 1928

Hevesvármegyei Népművelés, 1926
Magyar Közlöny – Hivatalos Lap, 1947, 1950, 1954
Magyar Szó, 1922
Néptanítók Lapja, 1895, 1925

Nyomtatott források

Az Egri Főegyházmegye sematizmusa. Eger, 1915–1919. 1942.
Circulares dioecesanae. Eger, 1886.
A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség általános leírása községenkint. *Magyar Statisztikai Közlemények – Új sorozat,* 1902.

Online források

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. (1868.12.05). (https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV) [2026.01.24.]
1926. évi VII. törvénycikk a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról. (1926.03.24). (https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600007.TV) [2026.01.24.]
1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. (1948.06.16). (https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43) [2026.01.24.]
1951. évi 15. törvényerejű rendelet a tankötelezettségről és az általános iskoláról. (1951.05.27). (https://jogkodex.hu/jsz/1951_15_tvr_8729604?ts=1951-05-27#ss6) [2026.01.24.]
1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről. (1961.10.17). Forrás: (https://jogkodex.hu/jsz/1961_3_torveny_7310759) [2026.01.24.]
Erdőtelki R. K. Plébánia halotti anyakönyv 1894. évi 49. folyószám. (https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33H-1DL9-W?cat=koha%3A44130&i=660&lang=hu) [2026.01.24.]
Magyar pénzértékindex – árak és devizák alapján 1754-től. (https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/) [2026.01.10.]

Irodalom

Ács 2017 — Ács Rajmond: A tanyai iskoláztatás – A Bogárzó környéki tanyai iskolák története. *Deliberationes – A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata* 10. (2017):1. 73–109.

Bray – Kovács 2021	Bray Ágnes – Kovács Teréz: Az alföldi tanyák és a tanyapolitikák a múltban és a jelenben. *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle* 7. (2021):1. 4–22. DOI: https://doi.org/10.15170/AS.2021.7.1.1
Demeter et al. 2017	Demeter Gábor – Nagy Béla – Németh Gábor – Bottlik Zsolt – Csámer Loránd: A történeti Magyarország település, járás és megye szintű digitális GIS alaptérképei 1910. In: *Térinformatikai rendszer kiépítése Magyarország és az Osztrák–Magyar Monarchia történetének tanulmányozásához (1869–1910)*. Szerk. Bottlik Zsolt et al. Budapest, 2017. (http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka) [2026.01.30]
Gál 2023	Gál Máté: *A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében (1950–1962)*. Pécs, 2023.
Gortva 2014	Gortva János: Bevonulás, hadikölcsön és jótékonyság Pásztón az első világháború időszakában. *Lakóhelyünk Honismereti Folyóirat* 1. (2014):1. 3–15. (https://epa.oszk.hu/02600/02638/00001/pdf/EPA02638_lakohelyunk_2014_01.pdf) [2026.07.28.]
Gortva 2020	Gortva János: *A pásztói polgári fiúiskola regionális szerepének vizsgálata 1895 és 1920 között*. Doktori disszertáció. Eger, 2020. DOI: 10.15773/EKE.2020.004
Kimmel 2025	Kimmel Máté: A tanya és a tanyafelszámolás a propagandában. *Axis – Vallás- és eszmetörténeti folyóirat* 6. (2025):1. 217–227. DOI: https://doi.org/10.61176/Axis.2025.6.1.12
Komlóssy 1997	Komlóssy Ákos: Tanyai iskolák, tanyai tanítók. *Iskolakultúra* 7. (1997):6–7. 94–102.
Koncz 2006	Koncz Sándor: *Tanyai iskolák Hódmezővásárhelyen 1919–1949 között*. 2006. (https://mek.oszk.hu/06200/06245/html/index.htm) [2026.07.28.]
Lelkes 1991–2019	Lelkes Pál: A szarvasi tanyai iskolák története. *Szarvasi Krónika* 5–33. (1991–2019).
Reisz 2004	Reisz Terézia: A Baranya megyei közoktatás-politika történetéről. *Iskolakultúra* 14. (2004):6–7. 23–38.

Learning on the Periphery: The Spatial and Social Dimensions of Farmstead Schools through the Example of the Southern Heves Region

by Ádám Mészáros

(Summary)

It is well known that farmsteads were an important component of the Hungarian settlement structure in the nineteenth and twentieth centuries, emerging primarily in the Alföld region (the Great Hungarian Plain). The increasingly widespread expansion of sparsely populated outlying areas also generated a demand for schooling for the children of the agrarian population living on these prairies. Although the issue was already discussed at the Diet of 1790, the first statutory regulation was enacted only in 1868: section 47 of the Public Education Act stipulated the obligation to educate children living in outlying areas. The farmstead schools that were subsequently established gradually became distinctive institutions within the Hungarian school system, reaching their heyday in the interwar period. Their significance is further demonstrated by the adoption of a separate piece of legislation to govern farmstead schooling, namely Act VII of 1926. After the Second World War, however, changes in lifestyle and occupational structure, technological development, and the modernization of education increasingly rendered farmstead schools obsolete. As a result, their number first declined gradually, then sharply, and by the 1980s they had largely ceased to exist.

The Southern Heves region provides a particularly suitable field for presenting the evolutionary process of farmstead schools, as it geographically belonged to the Alföld. Consequently, within the county, this area recorded the highest proportion of agrarian population and outlying settlements. The research is based on sources from state and ecclesiastical archives, enabling an exploration of the circumstances surrounding the establishment of these schools, an insight into the internal world of small, ungraded schools and an examination of the reasons for and processes of their closure. The surviving student registers also make it possible to analyse the interrelationships between school infrastructure, spatial location and the effectiveness of learning.